

M A G Y A R

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

Tizenegyedik füzet.

1873.

November

I.

Emlékirat

a tiszántuli reformált egyházkerület főtiszteletű közgyűléséhez a középtanodai oktatásról szóló miniszteri törvényjavaslatról.

Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés!

Egyik tagja lévén azon bizottságnak, amely egyházkerületünk folyó évi októberi közgyűléséből a végre küldetett ki „**hogy egyházunknak jogi álláspontját**, a középtanodai oktatásról szóló miniszteri törvényjavaslattal szemben okadatoltan kimutatván, véleményét nyilvánítsa e törvényjavaslat felett“ : bátor vagyok saját nézeteimet. ezen egyházunkra nézve rendkívüli horderejű tárgyban a következőkben előterjeszteni.

Mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy mivel a bizottsági munkálatnak az idézett egyházkerületi végzés szerint, az épen fo-

folyó október 20-áig teljesen elkészíttetnie, s a következő november 5-dike előtt már nyomtatásban is megjelennie kellene: részemről alig merem reményleni, hogy megtehessem azt, amit pedig megtenni komolyan akarok és ha csak lehet fogok is, hogy t. i. ezen nézeteimet mind a nyilvánosság eleibe bocsássam, mind igen tisztelt kiküldött társaimnak beható vizsgálata alá idejében beterjeszszem; — ennél fogva kényszerülve érzem magamat arra, hogy ezen igénytelen nézeteket, legalább egyszerű tudomásul vétel végett, közvetlenül magához a főtiszteletű egyházkerületi közgyűléshez intézzem.

Azon meggyőződésben vagyok, hogy midőn valamely ügynek törvény általi szabályozásáról vagyon szó, — különösen azoknak, akiket az ügy legközelebről érdekel, a dolog természetéből önként folyó s elutasíthatlan teendőjük az, hogy a tényleg létező törvényes állapotot, gondosan hasonlítsák össze azzal, amely egy új törvény által létrehozatni céloztatik.

Első tekintetre nyilván van, hogy a most előttünk levő miniszteri törvényterv, a magyar protestáns gymnasiumoknak nemcsak szervezetét, de az államhoz és államkormányhozi jogviszonyait sőt épen létalapját és életét is a legmélyebben érdekli; oly mélyen miszerint részemről előlegesen is, minden kételkedés nélkül nyugodtan kimondhatónak vélem, hogyha a miniszteri törvényterv, vagy más ahoz hasonló javaslat lesz törvénytényé és mint törvény komolyan végre fog hajtatni: a jelenleg törvényesen létező és századok óta fenálló magyar protestáns gymnasiumoknak tetemes része végpusztulásra jut, és pedig a nélkül, hogy legkisebb remény vagy biztosíték is mutatkoznék arra nézve, hogy akár maga a felekezet, akár az állam, új protestáns gymnasiumokat állíthatna az elpusztultak helyébe. Ennek legelső s különösen a mi nagy népességű és terjedelmű egyházkerületünkben, már néhány év múlva megérezhető kérlelhetetlen következése pedig az lesz, hogy népiskoláink számára tanítókat, gyülekezeteink számára lelkipásztorokat nem tudunk hol venni. — Általánosan el van ősmerve, hogy miként több külföldi államban, úgy hazánkban is,

az újabb idők változott viszonyainál fogva, évről évre kevesbül a csekély jövedelemmel biztató és semmiféle világi előnnyel nem bíró protestáns tanítói és lelkészi pályára lépők száma. A vész még bizonyosabb és nagyobb lesz akkor, hogy ha megszűnik, habár csak egyrészök is azon gymnasiumainknak, amelyek eddigelé lehetővé tették azt, hogy a szegény protestáns szülők gyermekei, tanítói és lelkészi pályára léphessenek.

Ily közelről érdekelvén tehát vallásunkat és annak szabad gyakorlását s egyházunkat és annak békés fenállhatását a fenforgó gymnasiumi kérdés: a legfontosabb tekintetek indítanak, sőt kényszerítenek bennünket arra, hogy amint egyházkerületünk fentisztelt végzése is utasít: egyházunknak jogi álláspontját, a miniszteri törvényjavaslattal szemben okadatolva kimutassuk, vagyis a létező törvényes állapotot a létrehozandóval egybeahasonlítsuk. —

A magyar protestáns iskolák autonom szabadságának s államhozi viszonyának pozitív törvényes alapjai: az államjogi kötések vagy szerződévények értékével bíró bécsi és linci békekötések s az ezeket becikkelyező ösmeretes alaptörvények, amennyiben ezek, a szabad vallásgyakorlatot feltétlenül és örök időkre biztosítják, és a mennyiben mind hitfelekezetünk folytonos és következetes álláspontja és nyilatkozatai, mind hazai törvényhozásunk tényei szerint, a vallás szabad gyakorlatának mulhatlan és lényeges feltételei s a magyar protestáns egyház testének kiegészítő szerves tagjai épen az autonom protestáns iskolák is.

De korunkhoz legközelebb eső s eredeténél és részletességénél fogva legfontosabb pozitív törvényes alapja iskoláink autonom szabadságának s államhozi jogviszonyának, az 1791-dik évi XXVI-dik törvénycikk, amely az említett békekötések alapjára állván, több rendbeli egyházi és épen iskolaügyi jogainkat is, bővebben kifejti és részletezi.

Közönségesen tudva van, hogy e törvény nem adta meg mindazt, amit az evangélikusok a békekötések alapján, jogszerént vártak és követeltek. Ezt magok azon áldott emlékezetű evangélikus férfiak, akik ezen törvény alkotásában apostoli buzgalommal és hősi bátorsággal tényező részt vettek, ünnepélyesen kijelentet-

ték II. Leopold király előtt. Az országgyűlési iratokból és más történelmi forrásokból pedig nyilván van, hogy különösen a klerus befolyása következtében, néhány oly egyes pont is betéttett a szentesített törvénybe, amelynek az evangélikusok eredeti törvénytervében hire sem vala s mely egyházunkra nézve kisebb nagyobb mértékben, már akkor sérelmesnek tartatott.

Mindamellett is, ha figyelembe vesszük az alapot, t. i. a békekötések alapját, amelyre az 1791. XXVI. t. cikk vallásunk szabadságának ügyét ünnepélyesen és határozottan visszahelyezte; továbbá ha tekintjük e törvény alapelveit, szellemét, tartalmának nagy részét, és királyi szentesítésének nagy figyelemre méltó körülményeit: bátran állithatjuk, hogy az összes magyar törvénytárban, a békekötéseken kívül egyetlen egy pont sincs, amely protestáns egyházi s különösen iskolai jogaink tekintetében, az 1791. XXVI. t. cikkel mérközhetnék.

Innen van az, hogy mindkét magyar protestáns hitfelekezetet felsőbb s alsóbb hatóságai s egyes tisztviselői, előtte szint úgy mint utánna 1848-nak, nem csak alkotmányos időkben, hanem az abszolutizmus uralmának gyászos korszakában is, a legválságosabb napokban s a legsúlyosabb körülmények között is, bátran hivatkoztak az 1791. XXVI. t. cikkekre s folyvást úgy tekintették azt, mint egyházi és iskolai jogaink egyik legfőbb biztosítékát. Merőben szükségtelennek tartván, ezen senki által kétségbe nem vont történeti tényre vonatkozólag bizonyító adatokat sorolni elő, csupán egyet legyen szabad röviden felemlíteni:

Az 1857-dik évi április hó 20-dikán, tehát a még folyvást tartott abszolutizmus napjainak egyikén, három magyar reformált egyházkerületnek, t. i. a dunamellékinak, dunántulinnak és tiszántulinnak képviselői állottak Bécsben az uralkodó Felség előtt s a küldöttség vezére és szónoka ezt mondá a többek között: „hitelveink szerint nekünk az iskolát az egyháztól elválasztani nem szabad s közös a meggyőződés, hogy az 1790/-diki XXVI-dik törvénycikk 5-dik §-sa értelmében teljes önrendelkezésünk alatt álló iskolák nélkül, a legcélszerűbb egyházrendezés mellett is, egyházügyünk tövemetszett fához ha-

sonl6.“ Ezt kéri továbbá a küldöttség vezére a Felségtől: „iskoláinkat is, melyek egyházi létünknek életgyökerei s ezzel minden körülmények közt elválhatatlanul összefüggöttek, az 179⁰/₁. XXVI-dik t. cikk 5-dik paragrafusa értelmében magunk szervezhessük s ekképen lelkiösmeretünket az egyházi és iskolai élet tekintetében megnyugtathassuk.“ stb.

Hazánk alkotmányos életének szünetelése idején, még az abszolút kormány is tisztelte az emlegetett törvénycikket, legalább annak érvénytelenné lettét nem állítá soha, sőt egyházszervezési kísérleteinél, mint szabályozó tekintélylyel bíróra hivatkozott arra, valószínűen azért, mert ösmerte azon, alkotmányos körökben is ápolt nézetet, melyszerént ezen törvénycikket, szentesítésének történeti körülményeinél fogva, úgy is lehet és kell tekinteni, mint a magyar királynak, illetőleg az uralkodó háznak a magyar protestánsok számára ünnepélyesen kiadott magna charta-ját.

De mindezeknél figyelemre méltóbb s reánk nézve különösen megnyugtató és bátorító az, hogy nem csak mi protestánsok s épen egyházi férfiak, hanem független világi egyének, kitünő jogtudósok és államférfiak, és pedig valláskülönbség nélkül, az 1791. XXVI-dik törvénycikket, országunk egyik sarkalatos vagyis alaptörvényének tartják és nevezik. „Minden törvénytudóink és államférfiaink megegyeznek abban, miként e törvényt is alaptörvényeink közzé kell sorolnunk,“ — mondá 1861. egy kitünő magyar jogtudós. (Akkori közhit szerént, Fogarasi János: Magyarország alaptörvényei közjogi fejtegetésekkel és felvilágosításokkal. Irta egy jurista. Pest, 1871. 132 l.) s valóban épen azon magyar közjogtani művekben is, amelyek a közelebbi években s épen napjainkban is közkézen forognak s melyek kitünő római katolikus jogtudosoktól s egyetemi tanároktól (Toldy Ferenc, Hegedüs — Cziráky, Récsi Emil, Korbuly Imre stb.) származtak, az 1791. XXVI. t. c., nyilván hazánk egyik alaptörvényének neveztetik.

Nekünk magyar protestánsoknak pedig, valóban és kiváló mértékben sarkalatos alaptörvénynek kell tartanunk e cikket, és pedig épen iskoláinkra és azok szabadságára vonatkozólag is, nem-

csak azért, mert e cikk iskoláink létét és szabadságát, mint a szabad vallásgyakorlat elengedhetetlen feltételeit, a békekötések szilárd alapjára helyezi; nem csak azért, mert e törvény nem valamely elmúló időre, hanem az összes határtalan jövőre, tehát minden következő időre, minden lehető helyzetre s körülményre tekintve, teljes mértékben akarja biztosítani a mi vallásunk és egyházunk szabadságát s ezért magát örökké tartó törvénynek — „perpetuo duratura lex,” nevezi, vagyis az ország törvényhozó hatalma, tehát országgyűlése és koronás királya által ilyennek nevezetik; hanem épen magára iskolai autonómiákra vonatkozólag, azon az okon is sarkalatos vagy alaptörvénynek tartjuk e cikket, mert ennek 5-dik §-ában, részletesen meghatározva s pozitíve megállapítva lévén iskoláinkra vonatkozólag némely főbb jogaink, ezekre nézve az mondatik, hogy ezen jogokat birni, használni „minden következő időkben szabad legyen az evangélikusoknak;” *futuris semper temporibus liceat evangelicis.*“

Ha tehát az előadottak szerint minden kétségen túl van az, hogy az 1791. XXVI. t. c. Magyarországnak egyik sarkalatos vagy alaptörvénye; ha kétségtelen világos tény az is, hogy a magyar protestáns gymnasiumok mind e mai napig ezen törvény alapján s ennek védpaizsa alatt állanak: méltán kérdésbe lehet tenni és pedig kiváló nyomatékkal, hogy vajjon mi lehet az oka és célja annak, hogy midőn a magyar kormány, egy oly középtanodai törvényjavaslattal áll elő, amely a magyar protestáns gymnasiumok szervezetét, viszonyait, sorsát s egész létét is a legmélyebben érdekli, a tényleges törvényes állapotot merőben ignorálja s a felforgó kérdésre lényegesen vonatkozó s örök értékűnek nevezett amaz alaptörvényt és a protestánsoknak ezen nyugvó nagyfontosságú pozitív jogait, legkisebb figyelemre sem méltatva, oly törvény alkotását javasolja, amely ha csakugyan létre jőne, a protestáns iskolákat és azok jogait a százados sziklaalapról letaszítva, az időnkénti politika változékony szelei által öszvehordott homok halomra állítaná, amelyen azoknak nem csak szabadságuk, de lételők is napról napra veszélyben forogna.

Amidőn azonban, kételkedve és aggódva tekintünk a minisz-

teri törvényjavaslatban látható célzatokra, ellenben szilárd hűséggel ragaszkodunk iskoláink történeti jogaihoz és az azokat örök időkre biztosító országos alaptörvényhez: ez egyáltalában nem azt teszi, mintha éppen egyházi és iskolai ügyeinkre és jogainkra nézve is a merev, megcsontosult és konok konzerválás és hátramaradás barátai s az írott törvények és pozitív jogállapotok feltétlen örök-kétartásának hívói és imádói volnánk. Jól tudjuk mi, hogy mind az, amit emberek alkotának, elfog mulni egykor, s a legdicsőbb és legbölcsebb írott törvény sem tart örökké; azt is tudjuk, hogy minden élő pozitív jognak, még pedig a leglényegesebbnek és legfontosabbnak is, éppen azért, mert él és élni is akar, lehet, sőt kell változnia, módosulnia és fejlődnie az idők folyamán; azt is tudjuk és valljuk, hogy a protestantizmus lényegével nem az emberi művek s emberektől származott alakzatok, szabályok s törvények tekintélyének feltétlen tisztelete, hanem az okszerű haladás és fejlődés elve egyezik: s éppen ezeknek tudatában azt véljük, hogy midőn az 1791. XXVI. t. cikk alkotói örökké tartónak nevezték e törvényt, éppen nem a betűk romolhatlanságát proklamálták, hanem azon jogi posztulátumot fejezték ki, melyszerént ők a magyar hazában a protestánsok lelkiösmeretszabadságát vagy szabad vallásgyakorlatát s az ennek fentartására szükséges feltételeket és eszközöket, örök időkre és minden körülmények között sértetlenül fentartandónak nyilvánították. És ez, minden bizonynyal oly jogi posztulátum, amelynek miként a linci békekötés idején s majd 1791-ben, úgy most is, hihetően csak egyedül a klerus mondana ellent; oly posztulátum és oly eszme ez, amelyet feltalálhatunk mind a wesztfáliai békekötés irataiban, mind más, oly nagy fontosságú okmányokban, amelyekben a lelkiösmeret szabadsága biztosittatik, mert hiszen e szabadság, már a dolog természeténél fogva olyan, amelyet nem ideig óráig, hanem örök időkre kell biztosítani.

Igy fogjuk tehát fel sokszor emlegetett országos alaptörvényünk tartalmát és szellemét éppen iskoláinkra vonatkozólag mi is, s azt hiszszük, hogy e felfogás minden gondolható okos szabadelvűséggel egyezik; mert mi nem vagyunk képesek képzelni oly fejlődést és haladást, oly igaz műveltséget, civilizatziót s társadalmi és állami valódi szabadságot, a melyek mellett a protestáns vallás

szabad gyakorlata s ennek, különösen hazánkban főfő feltételei, a protestáns iskolák, meg ne állhatnának.

Mindezek mellett azonban, különös nyomatékkal meg kell jegyeznünk, hogy mi csak az oly haladást és fejlődést tartjuk valódinak és üdvösnek, amely által a fejlődésben s haladásban lévő eszme vagy intézmény lényege és létalapja megtagadva, megtámadva és megsemmisítéssel fenyegetve nincs; mert különben nem reformról és fejlődésről, hanem csupán oly kísérletekről és konvulziókról lehet szó, amelyek előbb utóbb megbénulásra, elsatnyulásra vagy éppen öngyilkosságra vezetnek. Így, miként általában protestáns egyházi és iskolai életünk mezején, úgy különösen iskoláink statusjogi viszonyaira tekintve is, csak oly reformnak, fejlődésnek vagy bármilyen változásnak vagyunk és lehetünk barátai, amelyek protestáns vallásunk és egyházunk pozitív létalapjait, lényegét és alapjellemét elferditéssel vagy megsemmisítéssel nem fenyegetik.

A középtanodai oktatásról szóló miniszteri törvényjavaslatról már, fájdalom! azon nézetben kell lennünk, miszerént az, le térv a magyar törvényhozás által 1848 előtt s még 1848-ban is követett utról, iskoláinknak nemcsak statusjogi viszonyait, de egész rendszerét, autonómiáját sőt épen lételét is felforgatással, illetőleg megsemmisítéssel fenyegeti, ha ugyan, mint már fentebb is megjegyezve vala, szentesített törvénytényé lévén, mint ilyen, szigoruan végrehajtatni fogna.

Azt, hogy ezen nézet, nem épen alaptalan, legalább néhány főpontra vonatkozólag, a következő sorok tartalma igazolja.

Hogy a magyarországi mindkét hitvallásu evangélikusok saját evangélikus iskoláikat az egyház teste kiegészítő részének s szabad vallásgyakorlatuk nélkülözhetetlen feltételeinek tartották és nyilvánították és pedig a reformátziótól fogva a legujabb időkig: ez oly kétségtelen tény, amely felett alaposan senki nem kételkedhetik. Ámde nemcsak magok a protestánsok vallották, hanem a hazai törvényhozás is századokon keresztül vallotta és követte ezen elvet.

Az 1647-dik évi országgyűlés azon számos vallásügyi törvénycikkeiben, mint pl. a VI. X. XIII és XIV-dikben, amelyeket méltán lehet a linci békekötés kiegészítő részeinek s általában is kiváló fontosságúaknak tartani, az evangélikusok templomai mellett mindenütt ott állanak iskoláik is és pedig a X-dik cikk világos kifejezése szerint, egyenesen mint a szabad vallásgyakorlat feltételei: „liceat evangelicis, pro exercitio religionis ipsorum, alia templa, parochias et scholas aedificare.“ etc. Még az I. Leopold alatti gyászos időkben is, az 1681. XXVI. t. cikkben, nyomban a templomok mellett állanak az iskolák. Azonban a múlt század folyamán, mint közönségesen tudva van, mind a klerus, mind különösen az államkormány részéről, többrendbeli igen erőlyes próbatételek és tervek merülvén fel avégre, hogy a protestánsok iskolái az egyháztól elszakasztassanak s bizonyos országos szabályzat alá vonattassanak: már csak e tekintetből is kiváló fontossága az, amit az 1791. XXVI-dik törvénycikk a protestáns iskoláknak az egyházhoz és a vallásnak szabad gyakorlatához való viszonyáról tartalmaz.

Az említett évi nagyfontosságú országgyűlésen, az evangélikus statusnak ünnepélyesen proklamált egyik alapelve ez vala: „a vallásnak szabadságához a nevelés is igen nagy mértékben tartozik;“ „ad libertatem religionis educatio etiam maxime pertinet!“ Elfogadta ezen elvet maga a törvényhozás is, már az által, hogy a protestáns iskolák autonómiájáról s statusjogi viszonyairól is tüzetesen szóló törvénycikknek címéül ezt teszi: A vallás ügyéről; De negotio religionis. A törvény első §-ában pedig, a többek közt ezen tétel is jó elő: „ezentul mindvégig a vallásnak gyakorlata, templomok . . . iskolák stb. szabad használatával, mindenütt szabadon hagyassék s bármi féle helyzetű és állapotú ember is annak szabad használatában és gyakorlatában, . . . semmi ürügy alatt és semmiképen ne háborgatassék és ne akadályoztassék.“ „A modo in posterum, religionis exercitium, cum libero templorum . . . et scholarum usu, ubique liberum relinquatur, nec quisquam omnium, in libero ejusdem usu ac exercitio, quovis sub praetextu, quovis modo turbetur aut impediatur.“

A vallás és iskolák szoros összefüggésének elve mellett, megmaradt még az 1848-dik évi márciusi törvényhozás is, midőn az iskolák ügyéről is szóló XX-dik törvénycikknek címül, az 1791-dik évi példa szerint, egyszerűen ezt tevő: „A vallás dolgaiban.”

A közelebbi időkben azonban, a magyar államkormány, illetőleg már a törvényhozás is, egyenesen elhagyta a múlt századok irányzatát, s különösen a protestans iskolák ügyében, oly egészen ellenkező uton halad, amelyen legszentebb és legfontosabb történeti jogainkat merőben ignorálja.

A közoktatásügyi politika ezen irány-változtatásának indokait, különösen a protestans iskolákra tekintve, a kormány által tüzetesen előadotva, részemről nem találom sohol. Lehetetlen azonban figyelem nélkül hagyni „az országos közoktatási tanács”-nak s magának az illető miniszter urnak e tárgyra vonatkozó indoklásait, amelyekkel t. i. középtanodai saját törvényjavaslatainknak tárgyunkra vonatkozó pontjait megvilágosítani törekeshetnek. Ezen indokolások, következők:

„Mínthogy a tanításszabadság elve szerint nem csupán a hitfelekezeteknek, hanem minden törvényhatóságnak, községnek, társulatnak és egyeseknek ugyanazon joggal kell birniok törvényes tanintézetek állítására: nem célszerű, hogy a törvény külön határozatai szabályozzák a fentebb említett érdeklődő felek iskoláit, annyival inkább, mert ugyanoly mérvű önkormányzat illetheti meg a törvényhatóságokat, községeket, társulatokat és magánosokat, mint a hitfelekezeti testületeket; mivel a teljes tanszabadság elve szerint mindenkinek, ki arra képes, meg kell adni a jogot a tanításra és a nyilvános tanintézetek állítása s fenntartására. Ennélfogva e törvényjavaslat ugyanazon cím alatt és ugyanazon szakaszban szabályozza minden nem állami nyilvános középtanoda viszonyait.” Ezekben áll tehát azon irányzat indoklása, amely még előbb, mindjárt az említett törvényjavaslat 3-dik §-ára vonatkozólag röviden a következő szavakban fejeztetik ki: „Hogy a tanítási szabadság a középtanodai oktatás körében is oly mérték-

ben valósíthatassék, mint a népoktatás terén (1868. XXXVIII. t. c. 10. §) e § intézkedése által lehetővé van téve, hogy az állam, egyházi vagy polgári testületek és egyesek, állíthassanak és tartassanak fen középtanodai tanintézeteket.^a

Maga a miniszteri indokolás, ismételve a közoktatási tanács indokolásából, a most közlött rövid pontot, tárgyunkra vonatkozólag csak enyit mond:

„Már eddigelé fenálló törvényeink is megengedik a hitfelekezeteknek, hogy közép tanodákat állítsanak s állítottak ilyen tanodákat mostanáig is az egyes törvényhatóságok, városok sőt egyesek is; — a 49. §. tehát, csak a már fenállott gyakorlatot erősíti meg, amit a tanítási szabadság elve is követel.“

Ezekben volna tehát indokolása annak, hogy a magyar protestánsok iskoláinak státuszjogi viszonyait szabályzó sarkalatos pozitív törvény, az 1791. XXVI. t. c. egyetlenegy ígével sem említettik!

Itt, legelőször is azt jegyezhetjük meg, hogy ha a több mint három millió magyar protestáns léleknek legszentebb és legfontosabb történeti jogait s az ezen jogokat biztosító országos alaptörvényt és békekötéseket, oly elméleti nézetek által, mint a melynek az idézett indokolások tartalmát alkotják, hatályon kívül tenni vagy megsemmisíteni lehetne: akkor aligha lenne hazánkban oly jogbiztonság, mint amelyet egy jogállam, sőt általában az állam eszméje követel. Pusztán teoriák által, bár mily magasztosak és fényesek legyenek is azok, elseperni akarni nagyfontosságú pozitív jogokat, — forradalomhoz és abszolutizmushoz igenis, de a történeti alapokat s a jogfolytonosságot tisztelő törvényhozáshoz és kormányhoz aligha illő dolog lenne.

Egyébiránt méltán kétség támadhat azon főtétel tartható volta felett is, amelyen a közoktatási tanács indokolása alapul s amely ez: „a tanításszabadság elve szerént, nem csupán a hitfelekezeteknek, hanem minden törvényhatóságnak, községnek, társulatnak és egyeseknek, ugyanazon joggal **kell** birniok törvényes tanintézetek állítására.“ Első tekintetre látható, hogy ezen tételben nem csekély tulzás van. Az itt említett hitfelekezetek, törvényhatóságok, községek, társulatok és egyesek ugyanis, már lé-

nyegöknél vagy mivoltuknál s létcéljoknál vagy rendeltetésöknél fogva, nagyon különböző viszonyban lehetnek sőt vannak mind általában a tanhoz vagy tudományhoz, mind különösen a tanításhoz és a tanintézetek állításának jogához. Az egyikről fel sem lehet tenni, hogy képes legyen tanítani s tanintézetet alapítani és fentartani, a másíkról már évtizedek tapasztalásából bizonyos lehet ez; az egyiknek semmi szüksége nincs a tanításra s tanintézetek állítására és fentartására, s legfeljebb fényüzés vagy nyeresztkedés és üzérkedés végett használja a tanítás és tanintézetek állításának jogát, míg a másíknak saját élete fentartása és létcélja elérhetése végett elmulthatatlanul és mindenesetre birnia kell iskolákkal stb. stb: vajjon méltányos, jogos, természetes és üdvös-e tehát, különösen a törvényhozásnak és kormányzásnak, azon nézetből indulni ki, hogy mindezeknek „ugyanazon joggal kell birniok törvényes tanintézetek állítására, és hogy mindezeket egyenlő mérvű önkormányzat illeti meg az iskola ügyben?

Már magok a hazánkban létező hitfelekezetek sem egyenlő viszonyban vannak a tanítás szabadságához s általában az iskola-ügyhöz. A nazarenusoknak és izraelitáknak pl. mint hitfelekezetnek, legkissebb szükségök sincs humanistikus gymnasiumra, míg a protestáns hitfelekezet, már csak a lelkipásztori pályára lépendők s általában a reá nézve rendkívüli fontosságu ige és annak hirdetése érdekéből sem nélkülözheti ezt. Magáról a római katolikus hitfelekezetről is, ha akár valóban tiszteli és féli, akár csak eltüri a csalhatatlan pápát és annak syllabusait, lehetetlen azt állítani, hogy épen oly viszonyban legyen a tudományhoz, a tanítás szabadságához és az iskolaügyhöz, mint a vallás dolgában semmiféle emberi csalhatatlanságot el nem fogadó, s a szabad vizsgálódás és véghetetlen tökélesbülés elvét s jogát valló és gyakorló protestantizmus. — Nincs kétségtelenebb igazság mint az, hogy a protestáns vallás és egyház szabadságát, virágzását, életerős fenállását és fejlődését, szabad protestáns iskolák nélkül még csak képzelni sem lehet „Sine libertate scholarum studiorumque, religionis et conscientiae libertas ne concipi quidem potest,“ — mondá 1788-ban, mind a négy ref. egyházkerület hazánkban, II. József császárhoz. Így vólt,

igy van és így lesz ez, különösen hazánkban, a hol a protestantizmusnak oly sok kedvezőtlen és ellenséges elemekkel és irányzatokkal kellett és kell találkoznia és harcot állania.

Mindezek mellett is azonban, a tanítás szabadságának emlegetett értelmezése és kiterjesztése ellen, protestáns egyházunk és iskoláink érdekében, részemről semmi legkisebb kifogást nem tennék, ha itt valóban jogfejlésről vagy jogterjesztésről lehetne szó. Ámde a dolog teljességgel nem így áll, s különösen nem úgy, amint azt némelyek gondolták s hirdették, mintha t. i. azon jogok, amelyek eddigelé, pozitív törvény és törvényes gyakorlat értelmében, kiváló mértékben csak a protestánsok sajátai valának, most a lehető legszélesebb körre kiterjesztetnek, s így a protestánsoknak semmi alapos kifogásuk nem lehet stb. Az ügy állása teljességgel nem ez, de nem is az, amit a miniszteri idézett indokolás vélni látszik, mintha t. i. a törvényterv, illetőleg annak 49. §-a által, az iskolaalapítás és tartás szabadságára nézve, „csak a már fenállott gyakorlat” erősíttetnék meg; hanem az ügy mostani állása, meggyőződésem szerint legalább, azt mutatja, hogy míg a tanítás szabadsága, legalább elméletben, olyanok számára is biztosíttatik vagyis ígértetik, akiknek arra semmi szükségök nincs: addig a protestáns egyháztól, amelynek pedig egyenesen életfentartó eszközei az iskolák, ama szabadelvű elmélet örve alatt, eddig birt pozitív jogai tényleg elvétetnek, és pedig oly mérvben, hogy ha az emlegetett törvényjavaslat életbe lép, akkor az 1791. XXVI. sarkalatos törvénycikknek, iskolaügyre vonatkozó pontjai, részint semmivé tétetnek, részint tetemesen megcsönkíttatnak.

Ezt azonban, mint az egész ügynek, kiváló fontossággal bíró pontját, részletesen igazolnunk kell, kivált miután tapasztaltuk, hogy a népiskolai oktatásról szóló, s a most előttünk lévő közép-tanodai törvénytervvel, a mi iskolai jogainkra vonatkozólag, lényegében egyező 1868-dik évi XXXVIII. t. cikkről, a legfőbb kormány körökből azon megfoghatatlan nyilatkozat hangzott, hogy az, egy vonallal sem ment túl az 1791. XXVI. t. c. által felállított korlátokon. —

Az 1791. XXVI t. c. 5-dik §-a, amely kiváló mértékben az

iskolaügyről szól, örök időkre biztosítja az evangélikusok számára azon jogot, melyszerént nem csak létező iskoláikat megtarthatják, hanem újakat is állíthatnak bármely helyen, ahol ők szükségesnek látják; új felsőbb iskolák állításánál azonban, előlegesen királyi beleegyezés szükséges. „Scholas quoque tam triviales quam grammaticas, non solum quas habent retinere, sed et novas, ubicunque iis necesse visum fuerit, prout et altiores, accedente tamen praevisio quo ad hasce, assensu regio, erigere, futuris semper temporibus liceat evangelicis.“ — Még előbb, a 2-dik §-ban, a szabad vallás-gyakorlat teljesebb megerősítése vagy biztosítása végett önként nyilváníttatik a többek közt az is, hogy az evangélikusoknak szabadságukban áll, bárhol is, ahol ők szükségesnek látják, iskolákat állítani vagy kijavítani. „In uberiores taliter declarati liberi religionis exercitii corroboracionem, ultro declaratur . . . liberum fore evangelicis ad cuncta illa loca, in quibus evangelici necessarium existimaverint, ministros introducere . . . scholas erigere aut reparare.“ etc. — Végre, ugyancsak e törvény-cikk 12-dik §-a, kifejezi a többek közt azon alaptételt is, hogy az evangélikusok vallásuk szabad gyakorlatára és iskoláik megtarthatására nézve, mindenképen biztosítva vannak. „Evangelicis, circa liberum religionis suae exercitium conservationem item templorum, scholarum omni ratione securis redditus.“ etc.

Hazánk ezen alaptörvénye tehát, nekünk protestánsoknak, létező iskoláink fentartására nézve, semmi feltételhez nem kötött, teljes, tökéletes korlátlan szabadságot ad, az új felsőbb iskolák állítását is csupán az előleges királyi beleegyezéstől teszi függővé.

Ellenben a kezünk alatti miniszteri törvényterv 49, 51, 53, 59, 61 és több §-ai, a létező protestáns iskolák fenállhatását, és újaknak alapíthatását, mind általában a szervezetre, mind különösen a tanárok képesítésére, választására, számára, működésére, fizetésére, a hetenkénti tanórák s az egy osztályba felvehető tanulók számára, a tanterem terjedelmére s több egyéb dolgokra nézve, oly számos és nyilván meghatározott és kiszabott feltételekhez kötik, amelyeknek a sokszor emlegetett országos alaptörvény-

ben semmi legkisebb nyomuk nincs, és nem is lehet, mert hiszen ezen alaptörvénynek mind szószerénti tartalma, mind szelleme és irányzata épen abban áll, hogy a magyar protestáns iskolák fenállhatása és szabadsága, soha semmi feltét, semmi ürügy és semmi szín alatt, semmiféle hatalom által és semmi módon meg ne támadtathassék. A miniszteri törvényterv 58 és 62 §-ai szerint pedig, ha protestáns iskoláink a reájok kiszabott feltételeket nem teljesítik, a miniszternek jogában áll azokat bezáratni. Ez ismét oly eszme, amelynek még csak legtávolabbról való feltevése vagy képzelése is homlokegyenest ellenkezik az 1791. XXVI. t. cikkel, mert ezen törvény tartalma és szelleme szerint, protestáns iskolát bezárni soha és semmi szín alatt nem szabad, még azon esetben sem, hogy ha az iskola időszerénti előljárói, tanítói, tanulói vagy bárminemű tagjai, az állam elleni legsujjosabb bűnt követték el, mert még ezen sajnós esetben is, ám bűnhődjenek a bűnös egyének, de magának a tanintézetnek nyitva kell maradnia folyvást. Ezt diktálná maga az egyszerű természeti igazság is. —

Az 1791. XXVI. t. c. 5-dik §-a szerint továbbá, teljes mértékben és minden feltétel nélkül biztosittatik az evangélikusok számára azon jog, hogy iskoláikba a tanítókat, tanárokat, rektorokat és alrektorokat szabadon hívhatják és elbocsáthatják. „Ludimagistros, professores, rectores subrectores vocare et dimittere, futuris semper temporibus liceat evangelicis.“

Az alaptörvény alkotói tehát, miként jól tudták azt, hogy volt, úgy feltették hogy lehet még idő valaha, amelyben a protestánsok szabad tanár és tanítóválasztása korlátoztatni fog. És ime a miniszteri törvényterv 53. illetőleg 17, 18 és 59. §-ai szerint, ha azt akarjuk, hogy iskoláink be ne zárattassanak, elmulthatlanul oly tanárokat kell választanunk, akik a miniszter által meghatározott módon tanári képességeiket bebizonyították, oklevélet nyertek stb. Még a helyettes tanárok is, csak két évig tűrhetők ezen oklevél nélkül, mert ha azt ez időre meg nem nyerik, „állomásaikon továbbra meg nem hagyatnak,“ — azaz elbocsátatnak, és mindezek ellen, az iskolát fentartó és kormányzó s a

tanárt fizető hitfelekezetnek vagy egyházi hatóságnak motszanni sem lenne szabad!

Az 1791. XXVI. t. cikk bölcshozók továbbá, a tanárok számának növelésére vagy kevesbitésére egyszóval meghatározására nézve is, teljes szabadságot biztosítottak a protestánsok számára. „Numerum eorum augere vel minuere futuris semper temporibus liceat evangelicis.“

A miniszteri törvényjavaslat szerint ezen jognak is vége lesz, mert az 53-dik, illetőleg 21. §. szerint, a mi gymnasiumainkra nézve is kötelezőleg meg van határozva, hogy 8 osztályunál legalább 12, hatosztályunál 9, négy osztályunak 6 legyen a tanárok száma, és pedig a vallástanáron s a rajz, szépírás és testgyakorlat tanítóin kívül. Emellett számokban meg van határozva az is, hogy a tanárok hetenként hány órára kötelezhetők De nem csak e pont, hanem a 23. §. is kiveszi kezünkől a tanárok száma növelésének vagy kevesbitésének jogát, mert e szerint, ha valamely osztályban három egymásután következő évben az 50-t meghaladja a tanulók száma, párhuzamos osztályt kell állítani s ezzel együtt természetesen, a tanárok számát is multhatatlanul növelni.

Az 1791. XXVI. sarkalatos törvénycikk továbbá, biztosítja az evangélikusok számára azon szabadságot is, hogy „mindenféle iskoláik helybeli, felsőbb és legfelsőbb kormányzóit vagy gondnokait (direktorait vagy kurátorait) saját hitfeleik közzül választhassák.“ *Directores seu curatores scholarum quarumvis tam locales, quam superiores et supremos e suae confessionis hominibus eligere futuris semper temporibus liceat evangelicis.*“ Ezen pont örök időkre megszabadítja a protestáns iskolákat a kormány vagy a Felsőg által kinevezett és kinevezendő s más vallásu tanfelügyelők től. Igenis, mert a törvény alkotása idején s az az előtti évtizedekben, iskolai direktor név alatt épen az oly egyéneket is értették, melyneket az abszolút uralom korszakában Schulinspektor, jelenleg pedig tanfelügyelő név alatt értenek. Ha az ilyenekre határozottan nem célozna a törvényt, akkor semmi alapja és értelme nem volna annak. — Egyébiránt a szóban lévő tanfelügyelői intézmény alól, teljesen felmenti az evangélikusokat a sarkalatos törvénycikk 4-ik

§. is, midőn ezen alaptételt állítja fel: „Mindkét hitvallásu evangelikusok, a vallásra tartozó dolgokban egyedül saját vallásuk előljáróitól függjenek.“ „Evangelicí utriusque confessionis, in iis quae ad religionem pertinent, unice a religionis suae superioribus dependeant.“ Hogy pedig a protestáns iskolaügy, maga a törvényhozás szerint is, egyenesen vallásra tartozó dolog: az fentebb elég világosan ki van mutatva.

A miniszteri törvényjavaslat pedig, mindezekkel ellenkezőleg, az autonom protestáns iskolákat is a miniszter és az ő általa kinevezett tanfelügyelő alá veti. Így pl. az 51-dik §, nemcsak magokat a 3, 4, 6, 8, 9 és 26 §§ kat, hanem az ezek értelmében megállapított és megállapítandó miniszteri szabályzatokat is kötelezőknek mondja a mi iskoláinkra nézve. A 9. § szerint, az egyes tantárgyakban elérendő célt, a miniszter határozza meg és pedig időről időre. A 19. § szerint a tanárképesítés egész intézménye a miniszter kezében van. A 27. § szerint a nyolcadik osztályt bevégezett növendékek zárvizsgáolatainak módozatait a miniszter határozza meg. A 46. § szerint a reánk nézve is kötelező tanári értekezletek ügyrendét és eljárási módját egyedül a miniszter szabályozza. Az 57. § szerint a miniszter ügyel fel az iskolai alapítványok elhelyezésére, gyümölcsöztetésére stb. s a tanodai vagy on állásáról és kezeléséről időnként hiteles kimutatást kíván. stb. Az 58. és 62. § szerint, maga a miniszter az, akinek jogában áll a tanodákat bezáratni. — A miniszter által kinevezett tanfelügyelő a 43-dik § szerint, nem csak évente háromszor meglátogatja a mi iskoláinkat, hanem a tanári értekezleteken és zárvizsgákon elnököl és ellenőröködik. A 44, 45 §§ szerint a mi tanáraink is a tanfelügyelő vezérlete és intézkedése alá helyeztetnek a tanári értekezletek ügyében. — Mindezen és több ezekhez hasonló pontok szerint, a mi iskoláink tanárai és tanulói, illetőleg egyházi és iskolai előljáróink s egész egyházunk és iskoláink is nyilván a miniszter és a tanfelügyelők direktziója alá helyeztetnek, ezektől függökké tétetnek, a mi pedig az alaptörvény fentidézett pontjaival a leghatározottabban ellenkezik.

Az 1791. XXVI. t. c. 5-dik §-a végre, határozottan biztosítja az evangélikusok számára azon jogot is, hogy saját iskoláikban „a tanítás és tanulás módját, szabályzatát és sorrendét” ők magok állapíthatják meg vagy rendezhetik. „Rationem, normam et ordinem docendi atque discendi ordinare, futuris semper temporibus liceat evangelicis.” E nagy figyelemre méltó pont sokkal többet jelent, mint a mennyit ennek szószerénti magyar fordításában ki lehet fejezni. A történeti előzményekből nevezetesen nyilván van, hogy itt azon elv mondatik ki, miszerént a mi iskoláinkra semmiféle oly „ratio educationis”, semmiféle oly „norma”, vagy normális iskolai systéma, és semmiféle oly „ordo studiorum”, a mely nem mi magunktól származott, kötelezőleg ki nem terjesztethetik. Itten tehát nem pusztán eszmékről vagy szavakról, hanem történeti tényekből ösmert irányzatokról és intézményekről vagyon szó. Így értette ezt hitfelekezetünk is eleitől fogva.

Ha a sokszor emlegetett országos alaptörvény, a mi iskoláinkra vonatkozólag semmi egyebet nem tartalmazna is, mint csupán e pontot: már maga ez biztosíthatná teljes autonomiánkat. A miniszteri törvénytervnek mindazon pontjai tehát, amelyek a mi iskoláinkat is kötelezőleg érintik s amelyek azoktól bármiféle változtatást, módosulást és alkalmazkodást követelnek, nem csak az alaptörvény fent idézett pontjaival, hanem éppen e most szó alatt lévővel is határozottan ellenkeznek.

Avégre, hogy az 1791. XXVI. t. cikk iskoláinkra vonatkozó pontjainak tartalma, szelleme és irányzata, minél tisztább fényben álljon előttünk, szabad legyen felemlíteni még, idevonatkozó pontját azon vallásügyi törvényjavaslatnak, amelyet az 1790/-dik évi epokhalis országgyűlésen, magok az evangélikus rendek készítettek és amely miként egyebekben, úgy éppen az iskolaügyben is nyilván mutatja az ő álláspontjokat és irányzatukat.

Ezen pont következő :

„A vallás szabadságához a nevelés is igennagy mértékben tartozik, hogy t. i. az evangélikusok, a birtokukban levő felsőbb, grammatikai és elemi iskolákat megtarthassák és ilyeneket mindenütt birhassanak, teljes jogával és szabadságával annak, hogy

tanítókat, mestereket, tanárokat, rektorokat, alrektorokat hívhas-
sanak, elbocsáthassanak, azok számát növelhessék vagy kevesbit-
hessék, mindenféle iskolai direktorokat, kurátorokat, helyieket
szintugy mint felsőbbeket és legfőbbeket, az ő hitvallásukban levő
egyének közzül választassanak, a tanítás és tanulás módját, sza-
bályzatát és sorrendét saját tetszésök szerint (pro suo arbitrio)
rendezhessék, mindenféle iskolai könyveket maguk választassanak,
s mind ezeket, mind szimbólikus, theologiai s a kegyesség gyakor-
lására tartozó könyveiket, minden további censura nélkül nyomat-
hassák; — ugy hogy az ő iskoláik s oktatási és neve-
lési összes ügyeik, egyedül az ő saját hitvallásukon
lévő kurátoraik és egyházkerületeik felügyeletétől
és kormányától függjenek.“ „... ita ut scholae eorum, studia,
atque educatio omnis, a sola curatorum suae confessionis et su-
perintendentiarum suarum inspectione atque directione pen-
deat.“ —

Visszapillantva már az imént közlött azon pontokra, amelyek-
ben az 1791-dik évi országos alaptörvénynek tárgyunkra vonat-
kozó egyes tételeit, a miniszteri törvényjavaslattal egybe hasonli-
tók: lehetetlen első tekintetre meg nem győződnünk afelől, hogy ha
e javaslat törvénynyé lesz, gymnasiumainkra vonatkozó legfonto-
sabb jogaink, amelyeknek ma még törvényes birtokában vagyunk,
legnagyobb részben semmivé fognak tétetni.

Van azonban ama nagyfontosságú országos alaptörvényben,
iskoláink ügyére vonatkozólag is egy pár oly záradék, amely az
evangelikus rendek akaratán kívül ment ugyan be a törvénybe;
de miután mégis tényleg ott van, és későbbi törvény által eltörölve
nincs, nem szabad azt ignorálnunk és pedig annál kevésbé, mert e
két záradék épen autonomiánkra vonatkozólag is, gyakori végze-
tes félreértésekre adott és ad alkalmat.

Az első záradék az, amely nyomban evangelikusok iskolai
jogait előadó pontok után áll s ezt tartalmazza: Ezen isko-
lákra nézve is épségben fentartatván, Ő Felségé-
nek, amint előre bocsátva van, az ország törvé-

nyes kormánysszékei útján gyakorlandó legfőbb felügyelési hatalma“. „Salva altefatae Suae Majestatis, quoad scholas etiam hasce, Regiae supremæ inspectionis, uti praemissum est, via legalium regni dicasteriorum exercendae potestate“.

Ezen záradék az, a melyen némelyek, különösen a közlebbi években, a népiskoláinkra nézve már tényleg életbe lépett s a gymnasiumainkra nézve is tervezett tanfelügyelői intézményt alapíthatónak vélik; — de meggyőződésem szerint merőben alaptalanul. Ugyanis:

Ezen pontban magának a Felségnek legfőbb felügyelési hatalmáról van szó, de oly hatalmáról, amelyre határozottan meg van mondva, hogy azt maga Ő Felsége is, az ország törvényes dikaszteriumainak útján gyakorolhatja. Ily dikaszterium volt 1848 előtt a m. k. u. kancellaria és a magyar királyi helytartó tanács; jelenleg ilyen, az ezeket helyettesítő felelős miniszterium. Széles értelemben dikaszteriumoknak mondtak és mondhatnak a vármegyei, kerületi és szabad királyi városi törvényhatóságok is. A tanfelügyelőt pedig, az ő tolnokával és irnokával egyetemben is, az ország törvényes dikasztériumának tartani és nevezni teljességgel nem lehet; és pedig annyival inkább nem, mert a történeti előzményekből nyilván van, hogy midőn ama záradék egyenesen és világosan az ország törvényes dikaszteriumait nevezi meg, mint a Felség legfőbb felügyelési hatalmának gyakorlási útját: ez által az inspektor vagy direktor néven nevezett egyes kormányhivatalnokoknak vagy különleges királyi komissariusoknak a protestáns iskolákhoz való köze és azokra való bármilyen befolyása mindenestől és egyáltalában ki van zárva.

A magyar protestáns iskolák feletti állami vagy államfői felügyelet dolgában, s az 1791. XXVI. t. cikk ide vonatkozó pontjának értelmére nézve, nem csekély figyelemre méltó azon történeti tény is, miszerént, maga azon országos küldöttség, amely az 1791. XV. és LXVII. törvénycikkeken, már valóban az országos közoktatási rendszer kidolgozása végett küldetett ki, a vármegyék szerint kinevezendő királyi tanfelügyelők hatósága s

látogatása alól, a protestáns iskolákat, az 1791. XXVI. értelmében, teljesen felmentetni kívánta. Ezt mondja nev. a küldöttségi jegyzőkönyv a többek között: „Azután kérdés támasztatott a fellett, hogy vajjon a nemzeti iskoláknak a vármegye által választandó felügyelője, meglátogathatja-e, a mindkét hitvallásu evangélikusok iskoláit is? Minthogy azonban, az 1791. XXVI. t. cikk, ezen hitfelekezetek iskoláiról különlegesen rendelkezett: a küldöttség úgy vélte, hogy ezen törvénycikk rendelkezése mellett szilárdul meg kell maradni; a vegyes iskolákat azonban nem értve ide, amelyek mint tanintézetek, alatta lesznek a vármegye által választandó tanfelügyelőnek,“ — „Quaestio deinde mota fuit: num Inspector nationalium scholarum, per comitatum deligendus, possit etiam visitare scholas evangelicorum utriusque confessionis? Cum interim articulus 26. 1791. distinctim de scholis harum confessionum disposuerit, dispositioni illius standum esse adinvenit deputatio; mixtis tamen scholis huc non intellectis, quae quam literale institutum, suberunt Inspectori deligendo per comitatum.“ S valóban magában e küldöttségnek már nyomtatásban megjelent munkálatában is, amely különben, mint közönségesen tudva van, országgyűlésileg elfogadva soha sem lőn, semmi szó sincs arról, hogy az iskolák királyi tanfelügyelőinek a protestáns iskolák alájuk vetetnének. A küldöttség 15 tagja között pedig, csak három volt protestáns, t. i. Báró Prónay Gábor, Báró Podmaniczky József és Vay István. A római katolikus tagok között öt pap volt. — Egyébiránt:

Miután amint fentebb kimutattuk, az 1791. XXVI. t. cikknek mind 5-dik mind 4-dik §-a szintén határozottan kizárja a tanfelügyelői intézményt: képtelenség még csak fel is tenni, hogy azt, ugyanazon törvénycikk visszahozni és megállapítani akarná.

Az 1791. XXVI. t. c 4-dik §-ának végén, épen azon szavakkal biztosittatik Ő Felségének legfőbb felügyelési hatalma egyházi ügyeinkre vonatkozólag, amelyekkel az, iskoláinkra vonatkozólag az 5. § idézett záradékában kifejezve van. Ezen alaptörvény értelmében tehát, nincs nagyobb mérvű és hatáskörű felügyelési hatalma Ő Felségének iskoláinkra, mint egyházunkra.

Amint tehát méltán s minden oldalról sérelmes dolognak tartatnék az, ha valamely kormányhivatalnok s talán épen római katolikus kormányhivatalnok, avégre állíttatnék elő, hogy az folytonosan és rendszeresen ügyeljen fel isteni tiszteletünkre, lelkipásztoraink, esperesteink, szuperintendenseink, fő és alkurátoraink s gyűléseink hivatalos eljárására s általában mindenféle egyházi ügyeinkre: az 1791. XXVI. sarkalatos törvénycikk szerint, épen oly mértékben sérelmesnek tarthatjuk a népiskoláinkra nézve már életbe lépett s a gymnasiumainkra nézve is életbeléptetni szándékolt kormányhivatalnoki tanfelügyelői intézményt.

Magok a protestánsok, 1848 előtt s még azután is egy ideig folyvást sérelemnek tartották a tanfelügyelői különleges kormányhivatalnokoknak a protestáns iskolákra való felügyelését; ezt több ízben erélyesen vissza utasították s végre maga a kormány is elállott ide vonatkozó szándékától és próbatételeitől.

Az 1777-dik évben, mindjárt az első ugynevezett *Ratio educationis* megjelente után, amely a tanfelügyelői intézményt már magában foglalá, mindkét hitvallású evangélikusok egy nagyszerű felterjesztést intéztek a Felsőházhoz, amelyet a magyar tudományosság egyik kitűnő disze Gróf Teleki József fogalmazott volt. Ezen előterjesztésben már a többek közt következő alaptételek fordulnak elő: „Ami törvényeink azt kívánják, hogy a mi iskoláink feletti gond és felügyelés, ne más vallású emberekre bizassék.” „*Leges nostras id exigere, ut scholarum nostrarum cura et inspectio, non diversae religionis hominibus concredatur.*” „Az iskolaügyünk feletti gondot és felügyelést, habár korlátozottat is, katolikus polgártársainkra bizni, ami nagy sérelmünk és ügyeink végső veszedelménélkül nem lehet.” „... „*rei nostrae scholasticae curam, et inspectionem ut ut limitatam, catholicis concivibus nostris, sine gravi nostra injuria, et ultimo rerum nostrarum discrimine committi non posse.*” Mind a négy ref. egyházkerületnek 1788-dik évi, közönségesen ösmert nagyszerű folyamodványa, kiváló mértékben a kormányi direktzio és inspektzio ellen van intézve és azt mint a békekötésekkel, törvényekkel, a vallásszabadsággal, természeti joggal s atyai hatalommal ellenkezőt, elfogadhatónak

semmi szín alatt nem tartja. — Még 1817-ben is, ismét mind a négy ref. egyházkerület egy nyomatékos előterjesztésben határozottan deprekálja a más vallású s különösen római kath. férfiaknak iskoláink feletti bármiféle felügyelését, mert a római katolikus főpapoktól, akik ünnepélyes esküben felfogadták, hogy bennünket mint véleményők szerint eretnekeket és a római pápa ellenségeit üldözni fognak, mintszinte ezen főpapoktól függő polgártársainktól is iskoláinknak inkább romlását mint előhaladását kellene várnunk, holott ami jóllétünk és maradékaink jólléte is, ezen mi iskoláinktól függ.“ „ omnem alterius religionis virorum inspectionem eo majori cum fundamento deprecantes, quod ecclesiae romano catholicae praesules, nostri, tamquam opinione sua haereticorum et pontifici romano inobedientium, persecutionem solemni adhuc voveant iuramento; adeoque ab illis, et ab ore eorum pendentibus concivibus nostris, ruinam potius quam profectum scholarum nostrarum, a quibus tamen nostra, posteritatisque nostrae salus pendet, expectare deberemus.“

Vége csakugyan engedett a kormány is s 1819. január 19-dikéről, a Helytartó tanács azt válaszolja a többek közt ama felterjesztésre, hogy Ő Felsége az evangélikusokat az iskolaügy és a tanítás rendszerére nézve eddigi törvényes gyakorlatukban ezentul is meghagyja, de egyszersmind azt rendeli, hogy most mindjárt, ezentul pedig rendszerént félékenként tudósítást küldjenek Ő Felségéhez, iskoláik tanügyi állapotáról, azonban nem a királyi iskolai felügyelők, hanem a Helytartó tanács útján. Ebben állott 1848 előtt a királyi legfőbb felügyelési jognak gyakorlása. 1848 után az abszolút korszakban, életbe léptette a kormány, amint tudjuk, a tanfelügyelői intézményt, de a felekezeti érdekekre és jogokra még az abszolút kormány is volt azon tekintettel, hogy protestáns iskolák felibe, csak protestáns tanfelügyelőket nevezett.

Vége, mintegy pótléku l e ponthoz, még két rövid megjegyzést kell tennem. Nev.

A miniszteri törvényjavaslat azon eszméje és kifejezése, mely szerint az iskolákra, tehát a mi iskoláinkra vonatkozó fő vagy

legfőbb felügyeleti jogot is, egyszerűen a kormány sajátjának tartja és nevezi (pl. a 36, 37, 57, 58 §§-ra vonatkozó indokolási pontokban), ha kellő szabatossággal vesszük a dolgot figyelembe, aligha egyezik az 1791. XXVI. t. c. ide vonatkozó pontjának tartalmával. Ezen alaptörvény szerint ugyanis, a legfőbb felügyelés hatalma, (potestas és nem jus, mert e kettőt szigorú felfogás szerint meglehet sőt meg kell különböztetni), sőt magának ezen hatalomnak gyakorlása is, nem a kormányé, hanem magáé a Felségé; az országnak legfőbb és legtörvényesebb dikasztériuma is, csak ut, via, tehát csupán közeg e hatalom gyakorlására nézve. Ő Felsége legfőbb vagy legfelsőbb felügyelési hatalmán tehát, (potestas regiae supremae inspectionis) legalább a protestáns egyházi és iskolai ügyekre vonatkozólag, aligha sokkal felsőbb és magasztosabb valamit nem kell értenünk, azon folytonos és rendszeres bürokratikus felügyeletnél, amelyet a kormányhatóságok gyakorolhatnak és gyakorolnak, t. i. ottan, ahol arra joguk vagyon.

A királyi legfelsőbb felügyelet azon értelmezése továbbá, amelylyel már a népiskolai törvény tervezése stb. alkalmával is találkozánk, melyszerént t. i. a törvényhozásnak vagy a kormánynak, avégre hogy ama felügyelet gyakoroltathassék, némely dolgokat, mint pl. az osztályok, az egy osztálybeli tanulók, az adandó órák számát, a tanterem terjedelmét stb. stb. a protestáns iskolákra vonatkozólag is kötelezőleg meg kell szabni, — a felügyelet ezen értelmezése mondom, — ellenkezik az autonómiával s magának a felügyeletnek fogalmával is, mert a felügyelet, a dolog természete szerint, mindenkor másnak szabad működését teszi fel, s mihelyest a felügyelő cselekszik vagy intézkedik, azon egyén vagy testület helyett, akit a cselekvés vagy működés szabadsága megillet: akkor a felügyelet már áthágta saját körét, intézkedéssé lett és az autonomia megtámadtatott. A felügyelésnek amaz értelmezése és aszerénti gyakorlása megsemmisítene minden jogot és szabadságot, mert nem lehet tudni, hogy hol lenne annak határa. Lehetne abból pl. azt is következtetni, hogy a felügyelés biztosabb gyakorolhatása végett, protestáns iskoláknak csak bizonyos meghatározott helyen szabad létezni, (miként egykor hazánk-

ban, a protestansok nyilvános isteni tisztelete is csak bizonyos helyekre — loci articulati — szorítottatott) a tanulóknak és tanároknak uniformisban kell járni, egy épületben lakni s együtt étkezni. stb. stb. —

A másik végzetes és sok félreértéseket szült záradéka ama nagyfontosságú alaptörvénynek ez: „*Coordinatione tamen literariae institutionis, erga demissam Statuum et Ordinum propositionem, per Suam Majestatem determinanda, ad has perinde scholas, huc tamen haud intellectis religionis objectis, quae cuius religioni propria manere debent, extendenda.*“

Ezen záradékból több tekintélyes férfiak s épen kormányférfiak is, nem egyszer azt következtették, hogy az országgyűlés illetőleg ő Felsége által meghatározandó vagy megállapítandó országos „közoktatási rendszer“, a protestansok iskoláira is kiterjesztendő, a vallástudományon kívül. Ezen következtetés, illetőleg értelmezés azonban sem a záradék szó szerinti tiszta értelmével, sem az egész törvénycikk logikájával és szellemével, sem a törvény alkotása utáni legtekintélyesebb magyarázatokkal meg nem egyeztethető.

E záradékban ugyanis, a „*coordinatio literariae institutionis*“ semmi egyebet nem jelent és nem is jelenthet, mint a tudománybeli tanításnak, vagy is a tudományok tanításának egyezményes sorrendét, az egész záradék tehát csupán azt fejezi ki, hogy a mely tudományokat az országgyűlés felterjesztése folytán Ő Felsége meg fog határozni, mint az iskolákban tanítandókat, azokat a protestánsok is vegyék fel az ő iskoláikba és pedig a törvény által kimutatandó sorrendben. Hogy itt valóban csak *tan t á r g y a k* felvételéről és sorrendéről vagy beosztásáról vagy on szó, mutatja a *vallás tárgyainak*, *religionis objecta*, vagyis a vallástudományi *tan t á r g y a k* nak elkülönítése vagy szabály alóli kivétele is, mert ennek, ily kifejezésekkel való felemlítése, csak ott találhat helyet, ahol nem másról, mint csupán *tan t á r g y a k* ról vagy on szó Egyébiránt,

Ha a törvény, amint láttuk, feltétlenül és örök időkre biztosítja számunkra az iskolák szabad használatát és minden körülmények közötti megtarthatását, ha megtiltja azt, hogy ezen jogban,

bármi szín alatt és bárki által is háborgattassunk; ha továbbá ugyanazon törvény biztosítja számunkra az iskolai direktorok, kúrátorok, tanítók, tanárok teljesen szabad választását ezek számának meghatározását, valamint a tanulás és tanítás ráztiojának, normájának és ordójának rendezését is: akkor merőben képtelenség az, hogy mindezen jogokat ugyanazon törvénynek egy záradéka kijátszhatná vagy semmivé tehetné. Ez fogna pedig történni, ha ama záradék valóban az országos közoktatási rendszernek reánk való kiterjesztését jelentené. — Egyébiránt vóltak e záradéknak tekintélyes értelmezői már, s azok sem ugy gondolkodtak afelől, amint az újabb időkben némely kormányférfiak gondolkodnak. Nev.

A magyar reformált egyház budai zsinata, csakhamar a sokat emlegetett alaptörvény megalkotása s szentesítettése után ült össze. A zsinat világi tagjai között sokan vóltak olyanok, akik jelen vóltak az országgyűlésen is, s im e zsinat, jegyzőkönyvileg így nyilatkozik: „ha, csak a nevelésre szükséges tudományoknak nemeit fogja az országos küldöttség meghatározni (amely küldöttségnek t. i. feladata vólt, ama záradék mikénti életbeléptetéséről is véleményt adni), azoknak pedig tanításainak módja, a szükséges könyveknek választása és egyéb eféle rendelések, ami hatalmunkban maradnak, amint ez iránt a vallást illető törvénycikkely kétkedni sem hagy: aszerént nekünk abból semmi sértésünk nem következik.“ Nyilván van ebből az is, hogy a budai zsinat tagjai, vagyis az összes magyar ref. egyház akkori képviselői, egyenesen sérelemnek vették vólna azt, ha a hazai törvényhozás, a protestáns iskolákra nézve, a tantárgyak meghatározásán kívül, még más korlátokat is állított vólna fel. Különben:

Maga azon országos küldöttség, amelyről már fentebb, a felügyelés dolgában is szólánk, a maga rendszeres dolgozatában, amely nem egyéb, mint a második Ratio educationis, vagyis egy országos közoktatási s nevelési rendszer, csak egyedül azon kívánságot vagy igényt fejezi ki a protestáns iskolákra vonatkozólag, hogy azok, csupán a tantárgyakra nézve alkalmazkodjanak, az országgyűlésileg megállapítandó közoktatási rendszerhez. „Evangelici autem, augustanae et helveticae confessioni addicti, in iis,

quae pure sunt literaria, studiorum argumentis, huic normae sese conformare debeant.“

Midőn azonban az 1806-dik év elején mind a m. k. u. Kancellária, mind a Helytartó tanács mindemellett is sürgette a Ratio educationis-nak protestánsok általi elfogadtatását: erre a tiszántuli egyházkerület, még azon évben egyszerűen kijelentette miszerént: minket az nem obligálhat, mivel a törvény nekünk szabadságot ad, a magunk iskolái koordinatziójára.“ Később pedig, nev. 1809. január 15-ről, azt válaszolja a tágitni nem akaró kormánynak, miszerint képtelenség feltenni azt, hogy az 1791. XXVI. t. c. 5-dik §-ának ama záradéka, mely a koordinátciónak reánk való kiterjesztéséről szól, visszavonná azon jogot, mely néhány sorral feljebb adatik ama szavakban: rationem, normam, et ordinem etc. Nagy sértés lenne azt mondani a bölcs törvényhozóról, hogy az maga magával ellenkezésbe jött. Valami egységes rendszernek a protestánsokra való kiterjesztéséről szó sem lehet; hanem, valamint az ország törvényes hatóságai útján gyakorlandó királyi legfőbb felügyeletnek más célja nem lehet mint az, hogy az iskolákban ne taníttassék oly valami, ami az állam jóllétével ellenkeznék: épenigy ama záradék is, mely a koordinátciónak reánk való kiterjesztéséről szól, csak azt teszi, hogy a mi iskoláinkban is jámbor ügyes és hasznos polgárok neveltessenek, vagyis, hogy e célból, ami iskoláinkban is taníttassanak a törvény által megjelölendő tárgyak, de ezek tanításának és tanulásának rendszeről, folyamáról, módjáról, idejéről stb. határozni, már ami saját jogunk. stb. stb.

Mellőzve már egyéb adatokat, azt hiszem, hogy az eddig közlöttekéből is bizton kijő ama kétségtelen igazság, miszerint ama záradékon: coordinatione tamen stb, valamely országos közoktatási rendszernek a magyar protestáns iskolákra való kiterjesztési jogát okszerűen alapítani, egyáltalában nem lehet.

Részletekig menve és hosszadalmasan fejtegetém az 1791. XXVI. sarkalatos törvénycikket s annak különösen iskolai autonómiánkra vonatkozó pontjait, mind általában mind különösen a mi-

niszteri törvényjavaslattal szemben. Nem minden ok és cél nélkül tettem ezt. Ohajtottam és óhajtom, hogy legalább protestáns hit-sorsaink közül minél többen láthassák merőben tarthatatlan voltát azon nézetnek, mintha a népiskolai törvény s a középtanodai törvényjavaslat nem lépne túl, ama sarkalatos törvény által vont korlátokon. Ohajtottam és óhajtom, hogy minél többen és minél mélyebben érezzük, hogy a magyar protestáns iskolák jogviszonyainak s lételének sorsa, korszakot alkotó válság küszöbére jutott és hogy énnélfogva különösen azon tisztelt férfiaknak, akiknek kezébe ez idő szerént az iskoláink sorsa feletti örökös le téve van, a legerősebben meg kell fontolniok, hogy vajjon elhagyandó-e azon pozitív jogi alap, amelyen eddig iskoláink léte és szabadsága állott és hogy feláldozandók-e és mily mérvben azon iskolaügyi jogok, amelyek, noha csak 1791-ben találták irott alaptörvénybeni részletes kifejeztetésöket és státuszjogi ünnepélyes biztosittatásukat: mindazon által a magyar protestáns egyháznak mind egész népe, mind lelkes vezérffiai előtt, a reformátziótól kezdve a legujabb idő-kig, a legforróbb szeretetnek és áldozatkészségnek, s a csüggedni nem tudó nemes harcnak és küzdelemnek, általunk már alig érthető kimondhatatlan magasztos tárgyait és céljait alkották.

Mindezek mellett is ismételve és különös nyomaték-kal ki kell jelentenem, hogy az én, különben is igen csekély s igénytelen magán véleményem egyáltalában nem oda megy ki, hogy tehát iskoláink jogviszonyainak s minden egyéb ügyének és egész sorsának örökre és feltétlenül meg kell maradni a múlt századok által vont s az 1791. XXVI. t. cikk által ünnepélyesen megerősített mély és erős sáncok között. Épen nem! Sok tekintetben mélyen érzem én is sürgető szükségét s szeretem remélni üdvös következtéseit ezen sáncok közül való ovatos és kellően meg gondolt kilépésnek. Igenis, mert azt talán csak fel sem tehetjük, hogy akár egyesek, akár testületek, félénkségből, kétségbeesésből vagy dicsvágyból s más efféle érdekekből, a néha néha kivált nálunk nagyon változékony s következtelen ugynevezett korszerűségnek s a meglehet sok tekintetben mondva csinált és valóban ephémér osztrák-magyar hírlapi közvéleménynek bármily harsány trombita szavára meg gondolatlanul s előre nézés

nélkül elhagyják ama sáncokat s általában a történeti alapokat, s egyuttal le is rontsák maguk után a visszatérhetést biztosító hidakat.

Igy nevezetesen, részemről legalább minden kételkedés nélkül határozottan nyilvánítom, hogy azon törvényes alapot, amelyen gymnasiumaink jelenleg állanak, semmi szín alatt fel nem cserélném azzal, amelyet a miniszteri törvényjavaslat kínál számunkra.

Ezen nézet némi indokolása végett, a törvényjavaslatra, a következő pontok szerint legyen szabad megtenni saját igénytelen észrevételeimet:

1. a törvényjavaslat álláspontja általában, a hitfelekezeti érdekek irányában;
2. a jogi alap, melyre a mi iskoláink fenállhatását helyezi;
3. a feltételek amelyekhez azt köti;
4. az anyagi segélyezés, amelyet kilátásba helyez;
5. a tanári képesség;
6. az állami felügyelet. —

A törvényjavaslat 31. §-sa, világosan kimondja az alaptételt, miszerént „az állami középtanodák, hitfelekezeti jelleggel nem bíró közös tanintézetek” Ezen tétel aztán következőleg indokoltatik: „Amint a magyar állam, mely minden vallásu és nemzetiségű egyénre egyaránt terjeszti ki boldogító és áldást hozó gondoskodását és figyelmét, csakis felekezet nélküli jelleget viselhet, épügy kell, hogy az ezen állam által fenntartott tanodák ezen jelleget feltüntessék.”

Azzal, hogy hitünk és reményünk szerint, a magyar állam, a jövőben valaha, ilyenné vagy amolyanná fog lenni, egy nem sokára megalkotandó törvénynek igen lényeges pontját, sőt egész irányzatát okszerűen indokolni nem lehet. Mert, hogy a magyar állam, már jelenleg és tényleg olyan volna, mint amilyennek a miniszteri indokolás feltünteti azt, reméljük, hogy maga ezen indokolás sem akarja mondani, mert az világosan ellenkeznék a valódi tényállással. — A római katolika egyházat és

annak klerusát ugyanis, folyvást oly előjogokban és rendkívüli anyagi előnyökben részesíti a magyar állam, amilyenekben a többi felekezetek s különösen a protestánsok teljességgel nem részesülnek, holott pozitív törvény biztosította ezt az ő számukra is. Ez, oly valódi és kétségtelen tény, amely felett kételkedni egy percig sem lehet.

De az iskolaügyben s épen a gymnáziumok ügyében is, jelenleg még, egyáltalában nem olyan a magyar állam, milyennek azt, a miniszteri indokolás mondja. Midőn ugyanis nemcsak hivatalos iskolai értesítvényekben, hanem épen miniszteri rendeletekben is ilyen kifejezésekkel találkozunk: „beszterce-bányai k a t h o l i k u s, királyi, államfőgymnázium, eperjesi királyi k a t h., lőcsei királyi k a t h. főgymnazium, pesti kir. k a t h. államgymn., posonyi kir. k a t h. selmec-bányai kir. k a t h.; szathmári k a t h. királyi, ungvári kir. k a t h. főgymnásium“ stb. stb; midőn továbbá bátran lehet állítani, hogy a jelenleg fenálló római kathólikus gymnáziumok tetemes nagy többsége, egyáltalában nem a római kathólikus hitfelekezetnek vagy Ő Felségének privát vagyonából, hanem kitünő mértékben országos eredetű forrásokból alapított és tartatik fen; s miután ez, a többi felekezetekre pl. a protestánsokra nézve, egyáltalában nem így vólt és van, mert ezek az ő gymnáziumaikat, minden legkisebb állami segély nélkül, sőt gyakorta az államkormány nyomása és üldözései között, saját privát vagyonukból alapították és tartották fen: mindezeknél és még más több okoknál fogva is, nyilván van, hogy a magyar államnak, a felekezetek irányában olyan viszonya, milyenről a fent idézett miniszteri indokolás szól, épen az iskolaügyre s a gymnáziumokra vonatkozólag is, miként a multban nem létezett, úgy jelenleg sem létezik még.

Egyébiránt még azon esetben is, ha a magyar államban, a különbféle hitfelekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság, valóban és tényleg léteznék: ebből a helyes paedagogikai elvek szerint nem az, vagy legalább nem csupán az következhetnék, hogy az állami gymnáziumok ne birjanak hitfelekezeti jellemmel, hanem az, hogy az illető vidékek lakóinak hitfelekezeti tényleges állása szerint határozottassék meg, az államgymnaziumok hitfelekezeti jelleme is

Igy van ez pl. a német földön több oly államokban, amelyekben a wesztfáliai békekötés alapján a róm. kath. és protestáns hitfelekezet közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság valóban és tényleg életbe lépett. A legújabb közlemények szerint pl. Poroszországban van 213 gimnázium, amelyből 150 protestáns, 47 katolikus, 16 szimultán; Bajorországban 28 s ebből 4 protest. 3 kath. 21 pedig paritás szerénti vagy szimultán; Szászországban 12 s ebből 6 protest. 6 pedig paritás szerénti stb. Az egész német birodalomban 322 gimnázium s ebből 173 protestáns, 53 katolikus, 92 pedig paritás szerénti vagy szimultán. stb. (Allgem. Schulzeitung. Darmstad. 1873. nov. 15). Igen is, mert a német törvényhozók, kormányférfiak és paedagogok, még az oly vidékekre vonatkozólag is, amelyeken a lakosság, vallásfelekezet tekintetében nagyon vegyes, nem épen azt mondják, hogy tehát a népiskola vagy gimnázium legyen merőben hitfelekezeti jellem nélküli, hanem azt, hogy legyen paritás szerénti vagy szimultán; ami nemcsak azt jelenti, hogy mindenféle vallású növendékek felvétetnek az iskolába, hanem pl. azt is, hogy a tanároknak különböző hitfelekezet szerénti száma, a vidék lakosainak e tekintetbeni számaránya szerint határoztatik meg; ahol tehát egyik vagy másik felekezet többségben van, ott a tanárok többsége is ezen felekezethez tartozik.

Ha ezek szerint, a német föld legműveltebb államaiban, amelyekben nemcsak a különböző felekezetek közötti jogegyenlőség és viszonyosság, hanem épen az állam eszméje is meg van úgy valósulva, mint ahogy az nálunk mostanában lesz, valóban léteznek felekezeti jellemmel bíró gimnáziumok és pedig épen államgimnáziumok is: miért ne lehetne ez így, a magyar államban is??!

A miniszteri törvényjavaslatnak, a fenforgó nagyfontosságú kérdésben követett irányzata, nem egyeztethető meg, a mint említém, a helyes paedagogikai elvekkel sem Bizonyos ugyanis hogy több, a gimnáziumi oktatás és nevelés mezején is nagyfontosságú tudományokban, s azoknak felfogásában és tárgyalásában, a felekezeti jellem és irányzat nyilvánulását természetesnek és jogosultnak kell tartanunk és elnyomni kár is volna azt. — Az egyetemes és hazai történelem roppant mezeje és minden korszaka, a nemzeti

irodalom és művelődés története, az elméleti és gyakorlati bölcsészet, maga a neveléstan stb. mind oly tudományok, a melyek egy vallását szerető protestáns tanár felfogásában és tárgyalása alatt bizonyynyal nem ugyanazok, sőt nem is olyanok, mint pl. egy vallását szerető római katolikus tanár kezében. Sőt épen a mathesis és természettudományok is, különböző hatásuak lehetnek, különböző vallásu tanárok kezében. Valláscsufoló, vagy csak indifferens és lágymeleg ember kezében is pedig, miként általában az oktatás és nevelés, úgy különösen ama tudományok igen szerencsétlenül eltörpülnének. Ezek szerint nagy kérdés, hogy pl. a magyar törvényhozás és kormány érezheti-e magát jogosítva arra, hogy a bármelyik vallásfelekezethez tartozó szüléket, közvetve vagy közvetlenül s bármi szín alatt is kényszeríthesse arra, hogy gyermekeiket oly tanárok által oktattassák, akik ő velek, a fentemlitett tudományokban, már vallásos meggyőződésöknél fogva ellenkeznek.

De ezek mellett különös s talán még nagyobb figyelmet érdemel, szorosán magának a növelésnek szempontja és érdeke is.

A gymnasium célja ugyanis nem csupán az ismeretközlés vagy tanítás, hanem egyszersmind növelés vagy jellemképzés is; merthiszen már magának az államnak, bizonyynyal nemcsak az áll érdekében, hogy mindenféle tagjai kellő ismeretekkel birjanak, hanem az is, hogy igazlelkűek, becsületes tiszta jelleműek legyenek. Növelni vagy jellemet óvni és képezni pedig morál nélkül nem lehet. A morál azonban, kivált napjainkban nagyon sokféle. Lehet, ugynevezett bölcsészeti morál, lehet a római és hellen klasszikus írók műveiből levont morál; lehet morált levonni még a szindarabokból, az ugynevezett korszellemből, s a közéletből is. stb. stb. Vallását szerető keresztyén ember előtt azonban, épen a nevelés és jellemképzés mezején is, legfőbb s döntő tekintélyvel bíró egyedül csak az evangéliomi keresztyén morál. Ezen morál pedig oly pozitív hitelvekkel vagy hitigazságokkal van, mint alapokkal és gyökerekkel lényeges összeköttetésben, amelyek a létező hitfelekezetek szerint különbözők lévén, mulhatlanul különbözőnek kell lenni a nevelésnek és jellemképzésnek is. Nincsen abban semmi titkolni, szégyenelni vagy elcsavarni való, hogy tényleg létezett, létezik és létezni is fog pro-

testáns világnézet, protestáns civilizatzio, protestáns közszellem, lelkület vagy jellem ... s miért ne létezhetnék nevelés és iskola is?? Ez áll, minden oly hitfelekezetre nézve, amelynek van hitvallása, hitvallásnak pedig mulhatlanul kell lenni, mindenütt ott, ahol hit van; ahol pedig hit nincs, ott nincs semmiféle kereszténység sem

Csekély véleményem szerint, oly elvek és nézetek ezek, amelyeket maga a törvényhozás sem hagyhat figyelem nélkül. Én részemről teljesen egyetértek korunk azon kitünő porosz protestáns paedagogjával, aki épen az iskolaügyi törvényhozásról értekezvén, azt állítja a többek közt, hogy a törvényhozásnak, az iskolákról mint egyetemes képző intézetekről, ki kell mondania, hogy azok vagy konfesszio vagy paritás szeréntiek legyenek; hogy azonban, ezek közül melyikhez tartozzanak, az, a helyi és más tényleges viszonyok szerint határoztatik el; — „azt azonban, hogy valamely iskolának hitfelekezeti jellemmel nem bírónak s így bármely hitvallással is épen semmiféle viszonyban sem állónak kell lennie, megállapítani épen nem is lehet, mert az, az iskola mivóltával és egyetemes nevelési céljával merőben ellenkezik.“ „Aber dass eine Schule confessionslos seyn, also gar kein Verhältniss zu einem religiösen Bekenntniss haben solle, kann gar nicht festgesetzt werden, weil es dem Wesen der Schule und ihren allgemeinen Erziehungszwecken widerspricht.“ — Encyclopoedie des gesammten Erziehungs und Unterrichtswesens etc. Gotha. 1870. 8-ter Band pag. 68. Schulgesetz. Schrader. — Valóban tényleges példák is igazolják mind Ausztriából mind hazánkból, hogy némely népiskolák, csak névvel hitfelekezeti jellemmel nem bírók vagyis közösök vagy községiek, tényleg pedig római katolikusok. Így lesz ez nálunk, az államgymnasiumok nagy részére nézve is.

A miniszteri törvényjavaslat 31. §-sa továbbá, amenyiben a vallástudományt és annak tanítását egészen elkülöníti, ellenkezik az iskolának s az iskolai tanításnak és nevelésnek organikus egységével s összhangzatával, ami pedig, minden jóra való iskolánál egyik mulhatlan paedagogikai kellék. Ellenkezik még magának a

vallástudománynak mivoltával is, mert ennek épen oly jogosultsága van arra, hogy valódi tudománynak tartassék, mint bármelyiknek a gymnasiumi tantárgyak között. Ha a helyes paedagogikai elvekkel nem egyezik az, hogy pl. a mennyiségtan vagy a természettudományok mintegy kiszakittassanak az iskola organismusából: bizonynyal a vallástudománynak ilyenén kiszakasztását és elkülönítését sem helyeselheti a paedagogika. „Es ist verkehrt, die Unabhängigkeit der Schule von der Kirche und der Kirche vom Staate so aus zu legen, dass der Religionsunterricht eine ausschliessliche Sache der Kirche sey“. . . . „Es ist ein testimonium paupertatis, wenn man zu Geistlichen als besonderen Religionslehrern greifen muss.“ Eneycl. III. 205. 213.

Az pedig, hogy a vallástudomány taníttatásának költségét, a miniszteri terv szerint, még magokban az állagymnasiumokban sem viselné az állam, hanem az illető szülék vagy felekezetek s ezek előjáróinak nyakába vetné, — különösen reánk szegény protestánsokra nézve, nagy mértékben sérelmes. E terhet, az állam által kitünőleg javadalmazott s e mellett sok papokkal és szerzetesekkel rendelkezhető római katholika egyház, fájdalom és szó nélkül elviselheti, de a protestánsok nagyon nehezen

E ponthoz végül mintegy mellékesen megjegyezhetem, hogy a miniszteri törvényjavaslatnak, mind 31. és 4 mind többi illető §§-aiban némi szabatosághiány van, amennyiben azok a vallástudomány helyett, széltere csak hittan-t s hit és erkölcs-tan-t emlegetnek; holott, a keresztyén hitfelekezeteknél a vallástudomány nemcsak ezekből, hanem még más, a hittannal és erkölccstannal egyenlő vagy hasonló jogosultsággal bíró tudományokból is áll.

Már odafent részletesen kimutatni igyekeztem vólt, hogy a miniszteri törvényjavaslat a magyar protestáns gymnasiumok lételének és szabadságának történeti és státuszjogi pozitív alapjait merőben ignorálja, illetőleg mindenestől elenyésztetni törekszik; és ezen mindenképen mellőzni szándékolt pozitív alap helyébe a valódi egyetemes tanszabadságot sem nyújtja alapul,

mert hiszen ezzel, a miniszteri tervben foglalt temérdek részletes-
ségeknek kötelező megszabása meg nem állhat, hanem inkább
valami olyforma lenne egyeztethető, melyet e mi tiszántuli egyház-
kerületünk, még 1867-dik évi decemberi közgyűlésén, a többek
közt ezen szavakban fejezett volt ki: „Az államnak szabadságá-
ban, sőt kötelességében áll, törvényben kijelölni azon végcélt,
amelyet mindenféle illető iskoláknak mulhatatlanul el kell érniök,
vagyis az állam, megszabja az iskolák által adandó képzettség
minimumát; de, hogy ama célt, vagyis e minimumot, mily rendszer,
módszer, mily kézi könyvek, egyszóval: miféle eszközök se-
gélyével érjék el a nem állami iskolák, abba az ál-
lam nem avatkozik. — Ugy véljük, hogy ezt a tanügy s ezzel
együtt általában a hazai művelődés öszhangzatos és folytonos ha-
ladásának érdeke mulhatatlanul megkívánja, a rend és állami egy-
ség érdeke ennél többet nem követelhet, a szabadság elve pedig,
meg nem is engedhet.“ Ide megy ki vóltaképen az 179°/₁-dik évi
magyar törvényhozás iskolaügyi politikájának végelve is.

A miniszteri törvényjavaslat pedig nem csak hogy az 1791-
dik évi s korábbi elveket és alapokat egészen mellőzi, hanem egy-
szersmind, legalább hallgatag, azon elvet is vallja, mind 2. és 49.
§§-aiban mind egész lényében, hogy maga azon, olyan amilyen
alap is, amelyre ő most, a mi iskoláink létét és ugymondatott
szabadságát, a bármiféle testületek, társulatok és magánosok iskolái-
nak szabadságával együttesen helyezi, bármikor visszavon-
ható, megszüntethető, vagy lényegesen módosítható
s különféle miniszteri szabályzatokkal megszorít-
ható az időnkénti törvényhozás és kormány által.

Legkisebb nyoma sincs annak, hogy a most tervezett tör-
vényben, valami oly értékű alaptörvény adatnék számunkra,
mint a melyet eddig az 1791. XXVI. t. cikkben birtunk és most
is birunk. Legkisebb biztosíték, sőt ígéret sincs nyujtva a felől,
hogy ha ma reálépünk az új alapra, nem fogunk-e másikra szőlít-
tatni hónap s ha most elfogadjuk és teljesítjük azon számos és
igen sujjos feltételeket, amelyekhez, a miniszteri törvényjavaslat
szerént, iskoláink fenállhatása, nyilvánossága és csekély szabad-
sága köttetve van, nem fognak-e rövid idő múlva még számosabb

s még súlyosabb feltételek tüzetni elibünk egészen a teljesíthetlenségig, amidőn aztán, gymnáziumaink megszűnte által vallásszabadságunkon is igen lényeges sérelem ejtetnék.

Mindenek előtt ezekkel, vagyis iskoláinknak nemcsak mostani, hanem jövődöbeli pozitív jogi alapjával kell pedig teljes mértékben tisztába jönnünk. Ez az első és főkérdés, a többi mind másodrendű s ennek alapján dönthető el helyesen. Ha mi saját iskoláinkban többé nem szabad birtokosok, hanem csupán oly haszonbérlok leszünk, akikre nézve egy tölünk merőben független hatalom nem csak azt megszabja, hogy évenként menyi és milyen termékkel tartozunk előállani, hanem azt is kötelezőleg megparancsolja, hogy hány emberrel, mily eszközökkel, hetenkint hány órán stb. stb. műveljük a földet s végezzük a munkát; rendszeres és folytonos segélyben azonban, ami vallási és egyházi önfentartásunk érdekéből, ha épen elvesznénk sem részesít bennünket, hanem kizár saját birtokunkból: akkor ne beszéljünk mi többé arról, hogy nekünk vannak saját iskoláink és van iskolai autonomiánk; kár volna többé ilyen csalódásban ringatnunk magunkat.

A mily őszinte örömmel és elősmeréssel látja az ember, hogy ref. egyházunk legközelebbi konvente is, nyilván észrevette, hogy mily ingatag és csekély azon jogi alap, amelyre a törvényjavaslat szerént iskoláink ügye helyezettnek: épen oly sajnálattal vehetjük hogy a valódi pozitív aapot saját nevének megnevezni mégis tartózkodik, hanem csak általánosságban „régibb törvényes alapot,“ „országos jogot“ „régii törvényt“ emleget; de azt amiről itt egyedül szó van és lehet, t. i. a bécsi és linci békekötéseket s az 1791. XXVI, sarkalatos alaptörvényt, egyetlen egy igével sem említi s a miniszteri törvényjavaslat egyes pontjait amaz alaptörvényben biztosított pozitív jogok s általában egyházi szabadságunk szempontjából nem vizsgálja, nem mérlegeli, sőt önmagát, az egész nagyfontosságú ügyben, a miniszterrel szemben is, csaknem teljesen a kérelmi viszonyba és álláspontra helyezi; holott a ref. egyház még a királyi Felséggel és országgyűléssel szemben sem helyezte magát eddigelé saját iskolái ügyében, a kérelmi alapra, hanem a leghatározottabban hivatkozott a pozitív jogalapokra.

Lelkünkben óhajtjuk mindnyájan, hogy eljöjjön az idő, amelyben ne legyen többé okunk és alkalmunk a bécsi és linci békekötésekre s ama sarkalatos törvényre hivatkozni. Ezen idő azonban csak egyedül akkor jó el, midőn majd a felekezetek közötti teljes tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság nemcsak megírva, hanem a szó teljes értelmében és minden tekintetben életbe léptetve lesz. Ez már régóta meg van pl. németország némely államaiban, de azért az újabb korbéli s legkitünőbb német protestáns egyházi jogtudósok is, mint pl. Eichorn, Jacobson, Richter, Dove stb. egyáltalában nem mondják azt, hogy a weszfáliai béke elenyészett, arra többé hivatkozni nem lehet stb; de sőt éppen a legújabb időkben is láthattuk, hogy a pápaság által támasztott zavarok folytán, gyakorta történt a német földön hivatkozás a weszfáliai békére. Nálunk pedig ahol a tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság életbeléptetve nincs, ahol a római kat. klérus folyvást oly kitünő előjogokkal bír és pedig az alkotmány szerint is, amilyenekkel ma már, Európának bármely államában is aligha bír, nálunk mondom, még sokkal több valódi ok és alkalom van a békekötések és alaptörvények emlegetésére. Oly alkotmányos élet, oly civilizatio és oly korszellem amely ama szembeszökő előjogokat megszüntetni s a jogegyenlőség szent törvényét életbe léptetni mindeztideig nem volt hajlandó vagy képes, egyáltalában nem követelheti tőlünk azt, hogy érette vagy benne bízva, ama pozitív jogi alapokat csak egypercre is elvessük vagy ignoráljuk.

Fentebb az illető helyen, részletesen kimutattam volt, hogy mindazon feltételek, amelyekhez a törvényjavaslat szerint gymnasiumaink fenállhatása és nyilvánossága köttetve lenne, az 1791. XXVI. t. cikkel határozottan ellenkeznek, azon egyetlen egy ponton kívül, melyben az általunk is felveendő tantárgyak megszabhatnak, mert erre már, de csakis egyedül erre, jogosítva van a törvényhozás. Most már csak azon létfeltételekre vagyok bátor felhívni a figyelmet, amelyeknek teljesítése, tőlünk rendkívüli anyagi áldozatokat követelne s éppen azért majdnem lehetetlennek, vagy legalább rendkívüli nehéznek látszik.

Egyelőre és általában megjegyezhetem, hogy az abszolút osztrák kormány hirhedt Entwurfja, nem kötötte a protestáns iskolák fenállhatását minden tekintetben oly sujjos anyagi feltételekhez, mint a mostani miniszteri törvényjavaslat, a mely szerént, a mi gymnáziumainknak, hogy ha bezárattatni nem akarnak, a többek közt a következő feltételeket is meg kell tartaniok:

Nyolc osztálynál 12-nek, hat osztálynál 9-nek, négy osztálynál 6-nak kell lenni a tanárok számának legalább, és pedig a val-lástanáron s a rajzolás, szépirás és testgyakorlat tanítóin kívül. A nevezett tanárok közül pedig anyinak, amenyi az osztályok száma, okleveles rendes tanárnak kell lennie; a helyettesek is csak két évig türetnek oklevél nélkül.

Ha a mi egyházkerületünk területén lévő ref. gymnáziumoknak azon állapotát vesszük fel, amelyet az 1864—8 évekről a hivatalos közoktatási statisztika mutat fel: első tekintetre látható, hogy egyetlenegy gymnáziumunk sincs, amelyben a tanárok számát növelni ne kellene. Igy pl. Debrecenben 2, Hm.-Vásárhelyen 3, Szigeten 2, Békésen 5, Hajdu-Böszörményben 7, Kisujszálláson 5, Mezőturon 5, Szathmárnémetiben 3 új rendes vagy 2 év múlva oklevelessé leendő tanárt kellene még választani. stb. Hogy jelenleg miként áll gymnáziumainkban a tanárok létszáma, teljes biztossággal meg nem határozhatom. Az illető előljárók a legkönnyebben s egy perc alatt megtehetik ezt; én részemről csak annyit vagyok bátor állítani, hogy négy és hatosztályu vidéki gymnáziumainkban, összevéve legalább is még anyi új tanárt kell előállítani mint a menyit jelenleg létezik. Nem szabad e pontnál a számitásból ki feledni azt sem, hogy a mi rendes tanáraink is „kizárólag csak azon intézetben működhetnek amely-nél alkalmaztatnak.“

Létfeltételül ki van továbbá tűzve, hogy a mi gymnáziumaink egy-egy osztályában is, a tanulók létszáma 50-nél több, rendszerént nem lehet; ha három egymásutáni évben több: akkor párhuzamos osztályokat kell állítani s a tanerőket a kiszabott arányban nevelni. — Ez, a debreceni gymnáziumot fogja kiváló mértékben sujtani, mert ebben, a mult iskolai év végén is, amidőn pedig már itt a reál vagy polgári és a kereskedelmi tanoda is

fenállott, egyetlenegy osztály sem vólt, amelyben a tanulók száma meg ne haladta vólna az ötvenet, öt osztályban pedig a hetvenet is elérte vagy meghaladta, a 7-dik osztályban egészen 90-ig emelkedett.

A debreceni gymnáziumban tehát, ha megmarad a tanulók ilyforma népessége, pedig azt ohajtanunk kell, hogy megmaradjon: vagy 12 egészen uj tanárt kellene még előállítani, vagy a tanulók nagy részét erővel kizárni s elutasítani, ami már eszmének is valami zordon, a szüléi érzületet a legmélyebben sértené s ellenkeznék nemcsak a hazai kultúra érdekeivel, hanem épen a mi saját egyházi és iskolai önfentartásunk törvényével és jogával is, — amenyiben meglehet, hogy épen az elutasítandókból fognának népiskolai tanítóink és lelkészeink válni.

Midőn a tanárok számának szaporításáról van szó, sohasem szabad a számításból kifeledni a tanári fizetést sem, amelyre vonatkozólag reánk is életfeltételül és kötelezőleg ki van szabva, hogy a rendes tanárok fizetése lakáson vagy lakbéren felül, legkevesebb, évi ezer frt. Természetes, hogy ha ez így lesz a kis városokban is, amelyekben az élelem stb. tetemesen olcsóbb, mint a nagyokban: akkor a nagy városi gymnáziumokban, legalább is 1500 forintnak kell lenni a fizetési minimumnak, a lakhelyen vagy annak bérén kívül. — Lelkemből ohajtom én is, hogy tanáraink a lehető legjobb díjazásban részesüljenek; de, hogy ezt a protestáns hitfelekezet iskoláira nézve is számokban s kötelezőleg megszabni, sőt létfeltételül kitüzni, akár az autonomiával, akár a célszerűséggel egyező volna, azt én is kereken tagadom. Vajjon mit mondanának az ország nagyobb földbirtokosai, ha a törvényhozás birtokuk elvesztésének terhe alatt kötelezőleg kiszabná reájuk, hogy jószágigazgatóiknak s gazdatiszteiknek mennyi fizetést tartoznak adni?? stb. — Egy valódi szabad állam törvényhozásának komolyságával és méltóságával, aligha egyezik az eféle részletekbe való avatkozás.

Ezt mondhatjuk a törvényjavaslat azon pontjáról is, amely a mi gymnáziumainkra nézve is kötelezőleg és létfeltételül akarja kiszabni, hogy a tantermekben hány négyszeg lábnyi térszék egy tanulóra; és pedig kiszabja ezt, oly szertelen fényüzéssel,

milyen, pl. a porosz kormány sem követel magoktól az államgymnaziumoktól sem. Nem csekély figyelemre méltó és pedig pénzkérdés ez is, mert igensok helyen az épületek tetemes nagyobbítását hozza magával. Én úgy tudom pl. hogy a debreceni főiskola új épületében elég tágasak a gymnáziumi tantermek; de azért nem hiszem, hogy bármelyik is ezek közül, megfelelné a törvényjavaslat követeléseinek.

Vagyoni erőről lévén szó, azt sem szabad felednünk, hogy miután ezentúl a mi tanárainknak is államvizsgát kiállott és oklevelet nyert egyéneknek kell lenniök: természetesen és méltán merült fel mind a ref. konventen, mind más körökben egy prototáns tanárképezdének felállítása. Ámde egy ilyen a lehető legszerényebb számítással is, legalább 9 — 10 önálló tanszéket kíván és pedig egyetemi tanári fizetéssel. Ha pedig a tanárképezde helyett egy meglehetősen bölcsészeti tanszokról gondolkozunk: akkor szükség, hogy mintegy husz tanári egyén fizetésének előteremtését se hagyjuk figyelmen kívül — A tanárképezde szegényebb sorsu tanulóinak számára még némi rendszeres segélyezésről is kellene gondoskodnunk.

Mindezeket elgondolva már, lehetetlen meg nem győződünk afelől, hogy azon feltételek teljesítése, a melyekhez a törvényjavaslat szerint iskoláink fenállhatása kötve lenne, felekezetünkől rendkívüli anyagi áldozatot kívánna.

De bár mily sújjos is a teher, mégis fel kellene azt vennünk és hordoznunk, s ha nem bírjuk, egész resignátióval nyugodnunk meg, több mint háromszáz éven keresztül anyi vész és romlás között is fenállott iskoláinknak végpusztulásán, ha mi is őszinte meggyőződéssel oszthatnók a miniszteri indokolásnak ama feltételekre vonatkozó pontját. Ami iskoláinkra nézve életfeltételül kitűzött kellékekre nézve ugyanis, ezt mondja az indoklás „Ezen kellékeknek meghatározása, legkevésbé sem korlátozza akárcsak a tanintézetek felállításának akárcsak a tanításnak bármely irányban való szabadságát, hanem csupán az oly intézetek fentartását akadályozza, melyeknek létezése, részint a tanerőknek részint a tanfolyam tartamának és a tanított tárgyaknak elég-

telensége miatt, a közmívelődésre csak káros hatással lehet." Ezen egyszerű és eléggé érthető, de be legtávolabbról sem bizonyított s nem is bizonyítható állítmány szerint tehát, azon gymnasium, amely a kitűzött kellékekkel nem bír, nem csak az hogy jónak, de még eltűrhetőnek sem tartható s nem méltó egyéb-re mint arra, hogy bezárattassék.

Részemről egyelőre is bátor vagyok megjegyezni, hogy ha ez kétségtelen bizonyos volna, akkor Európa legműveltebb államai-ban, a létező gymnasiumok tetemes részét be kellene zárni. Sőt inkább azt állíthatjuk, hogy sem a paedagogikai tudomány és iro-dalom, sem a legműveltebb államok törvényhozásának mezején, nincs az elősmerve, hogy a gymnasium végcélját csak egyedül oly kellékekkel bíró tanintézet érheti el, mint a milyeneket a törvény-javaslat, reánk nézve is életfeltételül s kötelezőleg kiszabadni ki-ván. Így pl.

Maga az, hogy a gymnasium 8 osztályu legyen, teljességgel nincs mulhatlan kellékül elősmerve. Würtenbergben 10. Porosz-országban 9, Zürichben 7, Baselben 6, Genfben 6 egy előkészítő s két felső osztálylyal, Belgiumban az előkészítővel együtt 7 a gymnasiumi osztályok száma. Néhol alsó, közép, felső, másutt csak al és felgymnasiumra való felosztásról van szó. stb. Egy szóval: mereven egyező terminologia és osztályozás nincs.

Csekély tudomásom szerint a tanárok száma. sincs országos törvényben, életfeltételül s kötelezőleg kiszabva, és ha pl. Porosz-országban a direktor hetenként 12—16, (tehát nem csupán 10 mint a törv. javaslatban) a rendes tanárok 20—24 Genfben is 24 (tehát nem 18) órai tanításra vannak átlagosan köteleztetve; és mi-után nemcsak Poroszországban, hanem másutt is, magoknak a tanulók-nak hetenkinti óra száma is, a rendes tantárgyakból 20—22: nem természetesen következik-e ebből, hogy nálunk is, kivált a vidéki gymnasiumokban, amelyekben az egyes osztályok népessége rendsze-rént csekély, négy osztályhoz nem hat, hanem négy, hat osztályhoz nem kilenc hanem hat vagy hét tanár is tökélete sen elegendő; vagy legalább, még azért, hogy csak enyi tanár van, nem érdemelve be-záratást az intézet. Magokban az osztrák államgymnasiumokban is, 8 osztályhoz, a vallás tanárral egy ütt kívántatik 12 tanár.

Az egyes osztályokba felveendő tanulók számára nézve, különösen a német paedagógok megegyeznek abban, hogy annak 30 — 40-nél többnek nem kellene lenni. Ámde ez, törvényes életfeltételül mindezideig sincs életbe léptetve, s épen Poroszországban is, a kormány által ajánlott maximumot, több gymnasiumnál nem veszik foganatba.

A tanári fizetés is, a városok népességéhez, a tantárgyakhoz és óraszámhoz, a szolgálati évekhez s más körülményekhez képest, nagyon különböző. Hannóverában még 1857-ben is, átlagosan 560 tallér vólt a fizetés; Würtembergben az újabb időkben a felsőbb osztályokban 1100—2200, az alsó és középosztályokban 1000—1650 frt közt ingadozik az (A württembergi forint kisebb mint az osztrák. 4 porosz tallér 7 würt. forint. osztr. pedig csak 6-ot ér.) Zürichben a hetenkénti órákhoz s a tanszakokhoz van mérve a fizetés; a vallás, nyelvek, történelem, bölcsészet és mathesis tanárai több fizetést kapnak. Bernben némely gym. tanár az egyetemen is tanít, természetesen külön díjjért. Van ez így másutt is; nincs tehát oly megszorítás, mint a miniszt. törvényjavaslatban. Baselben 2 frankot s 15 centimot adnak egy órai tanításért. (1 frank = 40 kr. o. é.) Genfben 24 heti óra után 2500 frank a fizetés s részvét a tanpénzben. Belgiumban a városokhoz és tantárgyakhoz képest részletes és szabatos meghatározás van. A direktor pl. Brüsszelben 3800, de a kisebb helyeken, pl. Arlonban, Hasselben 3000 frankot kap. A természet tudományok tanára Brüsszelben 3100, a kisebb helyeken pedig 2200 frank évi fizetéssel van ellátva. Határozott osztályozások vannak Ausztriában is. Így pl. 1867-ben, a bécsi akadem. gymnasiumban 1260 frt és 157 frt. 50 kr. szálláspénz, míg a kisebb helyeken csak 840 frt az évi fizetés; ezen kívül vannak aztán a szolgálati időhöz mért pótfizetések is, de amelyek a helyekhez képest szintén különbözők — A fizetés oly mereven s a nem állami gymnasiumokra nézve is életfeltételül, kényszerítőleg megszabva, mint nálunk lenne, aligha van bárhol is a föld színén.

Hogy a tantermek terjedelmére nézve mily tulságos mérvet állít fel a törvényjavaslat, azt az is nagyon világosan mutatja, hogy Poroszországban, épen a mult évben kiadott egye-

temes szabályzatok szerint, megelégesznek azzal, ha a népiskolák 5-dik és 6-dik osztályaiban is, — a melyek tehát a tanulók életkorára nézve összeesnek a gymnázium 1. és 2-dik osztályával, legalább 0, 6 □ méternyi tér esik egy tanulóra, beleszámítva ebbe a közöket, kathedrát, asztalt és szekrényeket is; a mi törvényjavaslatunk pedig 1, 186 □ méternyi tért, tehát majdnem egészen kétanyit követel az algymnáziumi tanuló számára is, mint a menyivel a poroszok megérik; és pedig létfeltételül követeli ezt mitőlünk is, mert különben iskoláinkat bezárátja! — (A felhozott külföldi adatokat, leginkább a már idézett nagy Encyclopaedia különböző köteteiből s e következő című műből vettem: A Beer, und F. Hochegger, Die Fortschritte des Unterrichtswesens in den Culturstaaten Europas. Wien. 1867—8. 3 kötet.)

Azon mérveket tehát, amelyeknek rendkívüli túlzó voltát kimutattam, egyáltalában nem szükség létfeltételül kitűzni, sem a felekezeti, sem az állami gymnáziumokra nézve; sőt tetemesen lejjebb kell azokat szállítani. Így aztán lehetséges lesz az üdvös verseny, az állami és nem állami gymnáziumok között; mert különben, ha t. i. az állam a közadóból alapított s fentartott államgymnáziumokkal azaz saját pénzünkön versenyez ellenünk s még efelett rendkívül magasra csigázza s halálos fenyegetések között előre, számokban megszabja a versenyezhetés feltételeit és eszközeit is: akkor szabadságról és szabadversenyről szó sem lehet, hanem csak merev centralizációról s a szabadságnak, a mindenhatóságra erőlködő állam nevébeni teljes elnyomatásáról.

Ha azonban az állam, bármi mérvben is, csakugyan oly feltételekhez kötné a mi gymnáziumaink fenállhatását, amelyek vagyoni áldozatot kívánnak: akkor egyenesen és határozottan követelnünk lehet, sőt kell az államtól, nemcsak azon vékony s nagyon feltételes segélyezést, a melyet az 56. §-ban ígérni látszik, hanem általában és kereken azt, hogy mindazon gymnáziumainkat, amelyeknek fentartását, az egyházkerületek a vallás és egyház érdekéből, vagyis lelkipásztorok és népiskolai tanítók előállíthatása

végezt, szükségesnek itélik, rendszeres, folytonos és teljesen kielégítő anyagi segélyezésben részesíti, és pedig az intézetek felekezeti jellemének és autonómiájának legkisebb sérelme nélkül. Ezt kívánja a természeti igazság, mely azt diktálja, hogy ha bármiféle hatalom, jogosítva érzi magát arra, hogy a századok óta törvényesen fenálló intézetek eleibe új feltételeket tűzzön ki, adjon egyszersmind eszközöket is ezen új feltételek teljesítéséhez. Ezt követelik a békekötések s az 1791. XXVI. s 1848. XX. alaptörvények is, amelyek iskoláink számára is nemcsak a sértetlen fenállhatást, hanem a tökéletes jogegyenlőséget és viszonyosságot s az állam általi rendszeres javadalmaztatást is biztosítják. Ha a római katolikusok egyháza s iskolái a múlt századok folyamán keresztül s mind e mai napig oly fényes gyámolittatást nyertek és nyernek az államtól: akkor nagyon természetes a következtetés, hogy a több mint háromszáz év óta éhező s nyomorgó protestáns iskolák is nyerjenek már valamit; hiszen ezek is szolgáltak és szolgálnak, nemcsak a vallás és egyház, hanem a hazai kultúra érdekeinek is.

Azon esetben, ha a magyar protestáns gymnáziumok számára, az állam általi rendszeres és folytonos gyámolittatás a felekezeti jellem és autonomia sérelme nélkül határozottan és ünnepélyesen biztosítva lesz, vagy más szavakkal: ha az 1848. XX. t. c. 2. és 3-dik §-sai, nem lesznek folyvást csak irott malasztok, hanem tényleges életbeléptetésök komolyan fogamatba vétetik: részemről elvileg és általánosságban elfogadhatónak vélem, a miniszteri törvényjavaslatnak a tanárok képesítésére s az állami felügyeletre vonatkozó pontjait. Látom én is, hogy Európának minden művelt és iskolaügyben kitűnő államaiban általánosan és kivétel nélküli érvénnyel szabályozva van mind a tanárképesítés mind az állami felügyelet rendszere és módja; arról is meg vagyok győződve, hogy mind a két intézmény, ha célszerűen szerveztetik és vétetik fogamatba, jótékony befolyással lesz a mi iskoláink ügyére nézve is. Azt azonban, a törvényben multhatatlanul kikötendőnek vélném, hogy a protestáns tanárképez-

dében, amelyet szinte az állam fogna alapítani és fentartani, a tanárok és más előljárók, mind protestánsok legyenek, éshogy a protestáns tanárjelöltek, protestánsokból álló vizsgáló bizottság előtt tehessék le a képességi vizsgát, amint ezt már 1827-ben is javallotta hazánkban egy országgyűlési bizottság; végre hogy a protestáns iskolák feletti közvetlen állami felügyelet is, protestáns emberekre bizassék. Természetes, hogy ezt, más felekezetekre vonatkozólag is, én részemről így vélném célszerűnek. — Ha egyszer a magyar protestánsok, az ő iskoláikat, nemcsak egyházuk legszentebb tulajdonainak, hanem az egyház teste kiegészítő szerves tagjainak s a szabad vallásgyakorlat multhatlan feltételeinek tartották és tartják, s ha maga az alkotmányos törvényhozás is, eddigelé folyvást ilyeneknek tekintette azokat; ha némely nagyfontosságú tudományokban valóban és természet szerint mutatkozni lehet, sőt kell a protestáns felfogásnak és színezetnek; végre ha van, aminthogy van is protestáns jellem és protestáns nevelés, amint mindezeket fentebb is érintők: akkor semmi sem természetesebb, mint az, hogy a tanárképzés és állami felügyelet is, felekezetek szerint történjék, s így, még csak legtávolabbi lehetősége is elkerültessék pl. annak, hogy a csalhatatlan pápa valamely buzgó hive képezze a leendő protestáns tanárokat, vagy ügyeljen a protestánsok iskoláira. Nem példátlan a felekezetek szerénti elkülönítés a művelt külföldön sem s így tartják ezt helyesnek a legujabb idők több tekintélyes paedagogjai, sőt épen államtudósai is.

Visszatekintve már ezen hosszadalmas emlékirat tartalmára, abból, végeredményként azon nézet vonható ki, hogy hazánk közoktatásügyi törvényhozásának mezején is, mind általában, mind különösen a protestáns iskolákra vonatkozólag, nem a tabula rasa, hanem a történeti alapokon való építés és a jogfolytonosság őszinte tiszteletben tartása lévén helyes és üdvös: a miniszteri törvény helyett, mint amely ezen irányzattal nagy részben ellenzik, egy másik lenne készítendő és országgyűlési tárgyalás alá veendő.

Ugy látszik azonban, hogy nem lenne egészen lehetetlen, ma-

gát a miniszteri törvényjavaslatot is, reánk nézve ártalmatlanná, sőt üdvös hatásúvá tenni, a következő lényeges módosításokkal:

A 2. és 49. §§-ban, vagy ott, ahol az legalkalmasabban történhetik, a legvilágosabban és leghatározottabban kifejeztessék ezen alaptétel: „a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek békekötések s országos alaptörvények által biztosított iskolaügyi jogai sértetlenül fentartatnak.”

Az 56. §-ban vagy az előtt nyilván kifejezendő, hogy mindazon hitfelekezeti iskolák, amelyeknek fentartását, illető egyházi főhatóságai szükségesnek ítélik, az államtól rendszeres, folytonos és kielégítő javadalmazást nyernek, felekezeti jellemők és autonómiájuk legkisebb sérelme nélkül. Természetes, hogy ezen eszme foganatosítását az államkormány s a hitfelekezetek részéről kölcsönös tárgyalás előzné meg, az 1848. XX. t. c. 3. §-a értelmében.

E két módosítás alapeszméje benne van a konvent jegyzőkönyvében is.

Végre a tanárképzésről, tanárképeségi vizsgáról s államfelügyeletről szóló §§-nál, a fent előadott értelemben világosan kifejezendő, hogy mind ezek, felekezetek szerint, elkülönítve szerveztetnek, illetőleg gyakoroltatnak

Ha ezen módosítások közül bár melyik is meg nem nyerhető: a protestáns iskolák létele, illetőleg autonómiája, minden bizonynyal veszélybe fog jutni, s az önfentartás joga és kötelessége diktálja az 1791. XXVI t. c. sáncái közötti szilárd megmaradást.

Mindenek felett elmulhatlan szükségesnek látszik azonban, hogy a gymnasiumok nagyfontosságú ügyében, mind a két protestáns hitfelekezet egyetértőleg s öszhangzólag tegyen valamit, miután iskoláiknak államjogi viszonyai egyek és ugyanazok. —

Egyébiránt, miután az én feladatom, a főtiszteletű egyházkerület végzése értelmében, kiválóan egyházunk jogi álláspontjának kimutatása volt, s ezt, amint tölem telt, igyekeztem elvégezni: a részletes javaslatok tételétől önként tartózkodom.

Ha ezen emlékiratban, semmi egyéb nem sikerült is, mint csupán és egyedül annak némi feltüntetése, hogy legnagyobb fon-

tosságu iskolaügyi jog aink, válságos pontra jutottak: célomat már nagy részben elértem.

Fogadja a Főtiszteletű egyházkerületi közgyűlés, legmélyebb tiszteletem nyilvánítását! — Debrecen, 1873. Novemb. 8.

alázatos szolgálja

Révész Imre.

II.

A bihari egyházvidéki gyűlés elé terjesztendő véleményes Jelentés*) a zsinattartás ügyében.

Az 1872-dik évi martiusi és novemberi egyházmegyei gyűlések illető végzései által, a felső szabolicsi egyházmegye részéről indítványozott zsinattartás ügyében, az egyházmegyei gyűlés elé terjesztendő véleményadásra alólirottak kiküldetvén, e kiküldetésből folyólag jelen 1873-dik évi febr. . . . -én Nagy-Váradon összejöttünk s a zsinattartásra vonatkozólag a következőkben állapodtunk meg.

Az 1869-dik évi augusztusi egyházkerületi gyűlésre, a felső szabolicsi egyházmegye nevében beadott, a zsinattartást sürgető indítványban megjelölt dolgok tisztázását s rendezését mi is nagyon

*) E jelentés általam, mint a zsinattartás ügyében véleményadás végett, a bihari egyházvidék által másodsor kinevezett küldöttség elnöke által, a küldöttség munkája rövidítése céljából, e jelenévi tavaszi közgyűlést megelőző este terjesztetett a küldöttség elé. A csekély számról olvadt küldöttség egyik tagja azonban feltételesen, másik pedig feltétlenül mást óhajtott, mint ami e jelentésben céloztatik; de óhajtatását írásban, ez idő rövidege miatt, a másnapi gyűlésre be nem terjeszthette. Így a küldöttség, mint ilyen, semmi írott véleményt nem adhatott a közgyűlésnek; a helyett tehát e jelentés vétetett fel többek sürgetésére, de a mit én csak úgy kívántam tekinteni, mint magány véleményt. A jelentés felolvastatván, többen pártolták s elfogadásra ajánlották, mint Pap Károly esperest s Nagy István, Ember Károly és az elfogadást indítványozó Ember Pál lelkész urak, — de a gyűlés a dolgot megbövitett küldöttség elé bocsátandónak határozta. Hogy most e jelentés eszembe jutott: annak oka a nem rég felmerült centralizálni akarás a konventtel.

K. J.

szükségesnek tartjuk; hanem azért arra nézve zsinatnak egybehívatását elkerülhetlenül sürgősnek, sőt tanácsosnak sem véljük. Mi erre nézve ily értelemben vagyunk:

1) Nem tagadjuk — a felső szabólesi indítvány első pontjára vonatkozólag — hogy a nem tétovázó s helyes közigazgatásnak legalkalmasabb eszköze a koronkint mindig az idő, körülmények és közérzületből szülemlett, minden tételeikben világos törvények és szabályrendeletek; és hogy régi „canon könyveink“ ma már ilyeneknek épen nem mondhatók, sőt azok — tekintve betűiket — jó részben elavultak s mindnyájokkal, sőt nagyobb részükkel — szavaik szoros értelme szerint — helyesen intézkedni vagy igazgatni nem lehet. Ámde tisztán felismerhető és ma is élő a szellem, mely azokat szülte, és minden egyes részeikben — minden canonban — tisztán felismerhető és ma is mindig az egyház törekvése tárgya a cél, a mely felé vezetnek; az egyházkerületeknek pedig meg van a magok statutarius joguk, miszerint ezen szellemben s ezen cél elérhetésére, vagy együtt konventen, mint 1821-ben az ugynevezett coordinatiót illetőleg, vagy külön, mint 1860-ban a képviseleti elvnek, az egyetemes bizottmány javaslata szerinti életbe léptetésénél és szabályozásánál — törvényes erejű szabályrendeleteket alkothatnak, mint alkottak is időről időre: és ezt — ennek folytatását, főkép jelenben, az egyház igazgatására s ügyeinek elintézésére elégségesnek s autonómiaja megőrzésére tanácsosnak véljük.

2) Az említett indítvány 2-dik pontjára, vagyis a népiskolai közoktatást szabályozó 1868. 38-dik törvénycikk életbe léptetése alkalmával való eljárásra vonatkozólag pedig röviden megjegyezzük, hogy erre nézve már a rendelkezés az egyházkerületek által megtörtént, ami az ezután leendő eljárásra is sinórmértékül szolgálhat. Egyébiránt maga a törvény megmondja, hogy miként lehet és kell annak céljának megfelelőleg vagy annak szellemében folytonosan intézkedni. Tehát erre nézve sem tartjuk szükségesnek, hogy zsinat, vagy zsinat határozata által létre jövőendő valamely hatóság intézkedjék. Az intézkedés a törvény hatása nyomán megkezdett s folyton foly.

3) A mi továbbá a 3-dik pontot illeti, elismerjük, hogy egy-

házi törvénykezésünknek legalább alakilag hiánya az, hogy ennek csak két és nem három foruma van; és mert a csak két forum, eltérés esetében, úgy tűnik fel, mint két egymással huzalkodó fél, a hol nincs senki, nincs egy harmadik, aki köztök igazságot tegyen. E mellett — mint az indítvány megjegyzi — a három forum az egész világ által bevallott és életbe léptetett jogi axioma, következőleg mindenütt, a hol talán még nem volna, életbe léptetendő.

Azonban a törvénykezés ez alaki hiányát mi nem tartjuk a z egyházi téren is elmulthatlanul kipótolandónak, zsinat által az egyházkerületek fölé emelendő hatóság által; mert feleslegessé teszi azt az egyházkerületek azon szokott eljárása, miszerint a magok saját körében, nem csak az ügyet, tényeket, de azoknak minden körülményeit, forrásait, mondhatni szülő okait s az érdekelt egyéneket vagy testületeket — egyházakat is részint közvetlenül, részint vizsgálatok után kiismervén, törvénykezőkben s ítélőtételőkben nem épen a canon vagy törvény betűit s a tények külszinét nézik s nem arra építnek, hanem jobb meggyőződésök után körültekintve, messzebb nézve nagy vigyázattal s tapintatossággal járnak el, és mert soha sem lesznek csupán törvényes szigorú világi bírák, hanem főkép irgalmasságot cselekedő s javító atyák. Ellenben egy, az egyházkerületeken felül álló, s tőlök messze eső magas törvényhatóság, épen e tulajdonai miatt, amazokra figyelemmel nem lehetvén, ítélőtételében csupán az okmányok betűire nézni s azokra csak a törvény szavait alkalmazni volna kénytelen, és ezzel — meg vagyunk győződve — sokkal többször mint nem, többet rontana mint építene. Ezen harmadik forumot tehát az egyházkerületek felett elmaradhatónak, következőképp annak felállítására zsinat egybehívását sürgősnek nem tartjuk.

4) Ami pedig végre „a sok és nagy horderejű szellemi és anyagi függő kérdéseket“ illeti, melyek a f. szabócsi indítvány végső pontjában egész általánosságban említettnek, — bármik legyenek is azok — azoknak is elintézését zsinat nélkül, az eddigi százados gyakorlat szerint, az autonomicus egyházkerületekben — az első pont szerint — megeshetőnek tartjuk.

Azonban a zsinatot nem csak mellőzhetőnek hisszük a mon-
 PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

dottaknál fogva, hanem épen a jelenben, több okok miatt még károsnak is tartjuk. És ilyen ok:

1. A bár némileg szelidült, de még is nagy erőben folyton tartó politikai pártharc vagy tusa. Könnyen megtörténhetnék ugyanis, hogy a politicalai különböző nézetek, ha épen pártokra nem szakgatnák is a zsinat tagjait, de egymás irányában gyanusítást, bizalmatlanságot, hidegséget, sőt ingerültséget is szülhetnének, a mi a tanácskozást és törvényhozást is uralná, s hogy egy-két nem szeretett kiválóbb vagy szóvivő egyént sujthasson kész lenne sujtani azon egész testületet is, melyhez a nem szere'tett vagy gyanusított egyének tartoznak. Némi jele mutatkozott a politikai különböző vélemény hatásának már e mi egyházmegyei kis gyűlésünkön is, hol nem rég egyik tisztelt volt elnökünk úgy nyilatkozott, hogy már csak azért sem tarthatja meg továbbra is hivatalát, mivel új elnök társának politikai nézete az övétől különböző, mert mint ilyenek együtt nem elnökölhetnek. Szomorú példáját adta pedig az ingerültség hatásának a budai zsinat, hol a Sinai Miklós törekvése miatt felingerültek bosszúja átalában az egész lelkeszi testület ellen fordult.

2. De továbbá károsnak tartjuk a zsinat jelenben való egybehívását azért, mert félünk a centralizációtól.

Most ugyanis az intézkedő hatalom összpontosítására, tömörítésére törekvés szinte általános lévén, feltehető, hogy ez az egyházban is tért keresne és a zsinat által az egyházkerületek felé valami központi — pesti — intézkedő s kormányzó hatalmas testületet alkotna. Igaz ugyan, hogy ennek meg volna vagy meglenne a maga haszna, a mennyiben erősebb s gyorsabban intézkedő és hatásosb kormányzást teremtene; hanem épen ezért a leigázást is könnyűvé tévén, az egyházkerületek saját körükben való intézkedési jogát megsemmisíthetné vagy megbéníthatná s minden erőt egy pontra — saját javára vagy céljára gyűjteni törekedvén, az egyházkerületektől, — ezek romlására — az erőt elvonná, elgyengítené.

3. Végre különösen veszélyesnek tartjuk jelenben a zsinattartást a dogmák most nagyon szokássá vált vagy divatossá lett

feszegetése s gunyolása és még a vallási hidegség és közönyösség miatt.

Tudjuk ugyan, hogy ami zsinatunk nem dogmák roszalására s elvetésére vagy alkotására lenne hívatva, hogy az eféle abból elvileg ki lenne rekesztve. De ez nem akadályozhatná meg azt, hogy akár egyik akár másik erőszakos, de érvekben szegény vitázó fél, ellenfelének vagy a vele nem egy értelemben lévőknek bevallott hitére vagy ismert dogmájára rövid de annál élesebb szavakkal célzást ne tegyen. És ez elég, hogy elkeseredést vagy ingerültséget szüljön; mert az ily mellékes célzás, természeténél fogva, mindig gunyos, maró és kihívó, és mert általában a vallásos elv s hit gunyos érintése örökké a legerősebb felháborodást okozza s legkiméetlenebb megtorlásra tüzel. Hogy pedig az ilyen megtörténhetik, mutatja e mi, dogmák mérlegelésével foglalkozni nem rendeltetett egyházkerületi gyűlésünkön ezelőtt három évvel, úgy per raugentem tett. dogma változtatásra célzott indítvány s az abból mindjárt ott keletkezett kellemetlenség, főkép pedig a Prot. egyházi és iskolai lapban valóságos piszkolódássá fajult sértegetés és gyanusítás. — És ebben meg van minden rossz, ami a tanácskozást akaratlanul sőt észrevétlenül is tévutra vezeti. A megbántott vagy ingerült ember nem igen képes a higgadt s objectivus fontolgatásra s bántója megalázására — bosszura hajlandó.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy dogmatizálás idején, vagy midőn vallási izgalmasság, nyugtalanság uralkodik — az ezen időben tartott zsinat, míg a római egyházban, valamely dogma felelevenítése, vagy ujnak — mint a csalatkozhatlansági dogmának — proclamálása és ez uton a kelletlen ernyesztő kovász kiválasztása s az egyházból kilökése által tömörülést, benső erősbülést szül, addig a prot. egyházban mérges vitázást, meghasonlást szakadást s ezzel gyengülést eszközöl, mint eszközlött a reformatio első korszakában.

De épen úgy vészesnek tartjuk most a zsinattartásra nézve az uralkodó vallási hidegséget és közönyösséget is. Miként munkálhatná az szívből s hévvel a vallásos testület- az egyház szilárdítását és felvirágoztatását, ki a vallásra semmit sem ad!? Sőt ha teszen is az ilyen valamit az egyház érdekében, azért, hogy az

Írás szavai szerint „láttassék az emberektől bőjtölni“ — munkáján, a kelletlen és sekélyes munkán, nincs kenet és áldás.

Tehát még azon esetben is, ha a zsinattartást szükségesnek vélnők, várjunk azzal addig, míg a már is szelidülni kezdett (?) politikai pártharc még inkább szelidül; s a centralizálási kedv s törekvés gyengül s tőle az egyházkerületek autonómiáját féltetni nem lehet; és midőn a hitágazatok feszegetését és a vallási hidegséget s közönyt okos vallásosság váltja fel. A mi kétség kívül eljövendő; mert miként minden más, úgy az említett bajok is csak a perc bajai; minden csak átmenet

Kis-Marja, Február 20. 1873.

Könyves János.

T Á R C A.

Sinay Miklós sajátkezű naptári jegyzetei. 1759—1803.

(Folytatása.)

1796. Die 9. Augusti. Kibocsáttattak Senator Petróczy Ignác és Komáromi Gy. Vice Notarius urak, hogy az osztályt solemnisálják, nem subscribálván azt Baranyi Mihály Uram: megvállik, mi lesz a relatio.

Die 12. Augusti. Jakabnének adtam 20. Rh. forintot Szent Mihály napig.

Die 15. augusti. A quadruplicam eleit beirattam a Processusba. A többit is utána iratom, rövid idő alatt.

Die 1. Septembris. Ez nap holt meg Gróf Teleki József eő Excellentiája Pesten a maga Házában, a kiről alább vagyon emlékezet.

Die 5. Septemb. Derecskéről, a hová az elnyomtatott termés meglatására kimentünk volt Feleségemmel együtt, ma jöttünk haza Debreczenbe.

Hallani kezdtük a hírét, hogy Főméltóságu Gróf Teleki József eő Excellentiája, a korona egyik őrzője, Ugocsavármegyének Főispánja et caetera: megholt Pesten, a honnan a teste vitetődik Szirákra, Nógrádvármegyébe. Ez szép elméjű méltóság vala. Vártak is tőle sokat a városunkbeli tanítók és lelkipásztorok. De elhagyá magát húzatni a más saecularis Uraktól és sokat dolgozott az én Superintendensségemből való levettetésemben is és az ecclesiai Rend elnyomásában. Jöllehet, most utólja felé láttatott magát elvonni az olyas erőszakoskodó világi

Uraktól. Si eum poenituit facti: Deus etiam fuit ei propitius. Ita spero, iudico. Nicolaus Sinai.

1796 Die 17. septembr. A successionalis nagy Processus dolgában irtam Advocatus Tóth Pápai Sámuel uramnak Pestre. A postapénz 4 krajczár.

1796. Die 3. Novembr. Ez napra jövének ki Derecskére Tekintetes Bente László substitutus Vicze Ispán, Lakatos Imre főszolgabíró és Csapó eskütt Urak, hogy néhai Tordai István ellen általam erigált violentialis Processusba először ugyan a subalternum Judiciumba hoztattatott, azután pedig az Excelsa Tabula Regia által approbáltatott Sententiát az említett Tordai István successorin exequalják. De özvegye Szolnak Sára asszony és leánya Tordai Sára Asszony Hadnagy Bayerné és Fia Tordai Ferencz kiállván a curiájok kapujába, mikor az Exsequens Urak a sententiát elolvasták volna előttök, egyenként mind a hárman Botyoknak felemelésével opponáltak, ezt adván okul, hogy eő nekik nincsen semmijek és hogy az özvegy férjének és a gyermekek atyoknak semmi jószágban nem succedáltak. Ez helytelen és hamis kifogás. Azért ujra citáltatni fognak T. N. Bihar vármegye törvényszékire, hogy adják törvényes okát oppositiojoknak, melyet ha nem adhatnak, singillatim 20 Rh. Forintokba fognak conuincaltatni és a mostan kimondott 309 Rh. forintok helyett 1000 forint büntetésbe is fognak esni. Én most az kiküldött Exsequens Urakat és a Procurator Mólnár Sándor Urat, kifizettem Diurnumokról és Vecturájok taxájáról 42 Rh. forintokba, és 51 krajczárokba. Azomba oly jó ebédre láttam őket Házamnál, hogy vele tökéletesen megelégedtek s helybehagyták, jelen levén Németh János Ur is eő Herczegségének fiscalissa s így oszlottak el. Én pedig feleségemmel és József, Sándor és Miklós fiaimmal együtt kinmaradtam következő Péntek napra is, és a tétetendő inquisitio De utri punctumit, miben succedáltak az oppenensek, tettem fel. Sinai Miklós m. k.

1797. Die 4. Febr. Debreczeninek a mult esztendői Béribül, minekutánna adósságát 14 v. forintot kifizettem volna, most adtam 3 v. forintot.

Die 14. Febr. Minden felőlről hozzák ide bé a mely katonákat adtak a szomszéd vármegyék, innen pedig viszik őket fel felé, hogy regimentekre feloszszák a Francia ellenség ellen.

Die 19. Febr. Sinay Sándor fiamhoz Pestre, a hová a familia dolgába 7-ma praesentis felindúlt, ma küldöttem választ levelére 4 kr.

Die 23. Februariusra meghozzák az ujságok, hogy Mantua erős vára Olaszországban capitulatio által feladatott d. 2. Februarii ezen esztendőben a Francziának és így Gróf Vuruner ugyan csak nem tart-

hatta meg ezen erős várat Generális Bonaparte francia hadai ellen!

1797. Die 19. Aprilis. Generalis gyűlése tartatott N. Bihar vármegyének és a Felséges király parancsolatjára a személy szerint való insurrectioja a nemeseknek meghatározatott.

Die 20. Apr. A pesti királyi tábla előtt folyó Baranyianus processusra való Documentumokat Tóth Pápai Sámuel pro-cator Uram, kezeimhez vissza küldötte és a recognitioit vissza adadni kívánta, a fegyverzörgés megnyugvásáig.

Die 25. Apr. Illy és István tól, várad-utczai lakostól vettem egy tinót, negyed fűt 44 vonás forinton s kiküldöttem Derecskére.

Die 25. Aprili Domokos Lajos Ur a Superintendentialis Gyűlésen elvégeztette, hogy minden tudományokat a professorok a Collegiumban magyarul tanítsanak. Via ad Barbariem!

1797. Die 4. Maii jelen voltam magam is Váradon a nemes Bihar vármegye gyűlésén, mely tartattatott Gróf Teleki Sámuel elő Excellentiája praesidiuma alatt. Énnékem, mint possessionatus nemes embernek kelletvén egy katonát felállitanom, Fiam Sinai Sándor önként vállalta, hogy elmegyén, ha valami tisztséget adnak nékie. Adtak is ezen három napok alatt tartott gyűlésbe, tevéen ötet strázsa mesternek. Lovat, ruhát, fegyvert én adok nékie. Többe került felkészítettése nékem 200 Rh. Frtnál.

Die 21-dik Maii. Eltemettük Kazai Sámuel Urat, a ki patikarius vala valami 40 esztendőök alatt, nekünk pedig egyik fiunkra nézve keresztkománk. Énnékem volt Collegiumban tanuláskomkor kamarás tár-sam is. Egész életébe a könyveket s tisztességes tudományokat szerette, vólt is a numismaticaba kivált, szép esmérte. Én kikisértem hólt testét, mind ilyen állapotomban is a Hatvan utczai temetőbe, a hol felette tartott halotti predicatzió Tiszt. Szixai György Uram által.

1797. Die 31. Maii. Szomoru hir jöve a velencei szabad társaságról, hogy azt a francziák elfoglalák Bonaparte alatt d. 13. Maii.

Die 16. Junii. Feleségem kiindult Váradra, hogy insurgens strásamester Sinai Sándor fiát meglássa elindulása előtt.

Die 16. Junii. A D. Cancellista Erdősnek, a ki írja pure a Processusba való Replicamat per két garas arcusát, most is adtam előre 4 márjást. Még a mászszor feladott 14 garast se töltötte le, mert circa csak 4 arcust irt még.

1797. Die 16. Julii. Galgótzinak a Béresnek adtam a béribe 7 garast.

Die 20. Julii. Kinn voltam Deretskén Feleségemmel, Gábor és Miklós fiaimmal és Julis leánnyal, hogy oda az uttyából beförduló Hadnagy Sinai Sándor fiammal szembe lehessünk s tőle el-

búcsúzzunk, a mely meg is lett, három óráig lehetővé vele szembe, a ki ugyanezen csütörtök estvélyén kilencz órakor Udvariba vissza indult, testvérjei kísérvén ötöt más kocsival. Oda visszaért reggeli három órára s valami egy órát aludott, s 6 óra előtt onnan is ki indult K a r d s z a g felé, mint a ki előtte tartozik járni az osztályoknak két káplárokkal és 10 közkatonákkal, és a ki Furiri tisztet vagy hivatalt is vitt véghez. Örültünk annak is, hogy ilyen tiszttség adatott az Insurgens nemesség között reája.

A feleségem oda ki maradt a kocsi színt, sertés ólat s az istállót Nagy Márton ácsal igazíttatni.

1797. Die 13. Augst. Pap Györgyéknek adtunk költsön Szent Mihály napig 20 vonás forintot.

Die 14. Aug. A béresnek Galgóczinak a bérben adtam 3 vonás forintot.

Die 14. Aug. A püspöki szöllőnk vinczellérjének Jakab Jánosnak adtam 6 v. forintot s két márvást azaz 20 márv.

Die 27. Aug. Ma ismét adtam a D. Erdős Cancellistának 4 márvást írás végett, azon a két Rhénes forinton felül, a melyet a minap ugyan azon végre adtam vala.

Die 5. Septembr. Ma küldöttem ki Derecskére, hogy adják kezébe Tek. Szolgabíró Csánády István Urnak, 48 Rhénes forintokat és 40 krajczárokat, amennyi eset t én reám a Fels. Királynak megígért subsidialis költségből. Buzát is adattam Derecskén ugyan e végre 13 vékát, zabot pedig 12 vékát. Várom rólok a quietantiát.

1797. Die 16. Septembr. Ma délután 3 órakor a behozott tengeri csutkáról nagy tűz támadott itt Debreczenben, Hatvan utcán az örző házzal általellenben s onnét Kisuj utcán, Német utcán és Miklós utcán is keresztül menvén, mintegy kétszáz udvarok égtek össze a rajta levő épületekkel együtt; a leégett kéményeknek ugyan a számát mintegy kétezerre teszik.

Közli **Rácz Károly** s. k.
ref. lelkész.

Könyvészet.

Debreczenben ifjabb Csáthy Károly kiadó könyvárusnál, akinek már nemcsak Főtér. 7. sz. a. csapó-utca szegletén, hanem Rózsátér 5. sz. a. gróf Dégenfeld-házban is van üzlete, a közelebbi időkben jelentek meg:

Imre Sándor, kolozsvári egyetemi tanár s m. tud. akadémiai lev. tag Rövid magyar nyelvtan. 8 r. Ára 80 kr. - Az illető iskolai körök méltán örömmel üdvözölhetik.

B. P. debreceni tanító. Természettan. Népiskolai használatra.
8. r. 68 l. Ára kötve 26 kr.

Tárca-Naptár. 1874. 8-dik évfolyam. — Ára 20 kr.

Aigner Lajosnál Budapesten jelentek meg:

Bodnár Zs. Magyar nyelvtan, a középtanodák alsóbb osztályai számára. Második javított kiadás 8 r. 144 l. Ára 80 kr.

Magyar olvasó könyv, középtanodai használatra, I. A tankepezde gymnaziumának tankönyvei közül egy. 8 r. 156 l. Ára 80 kr.

Német olvasó könyv, középtanodai használatra. I. Rész. Ez is a tanárkepezde gymnaziumának tankönyvei közül való. 8 r. 94 l. Ára 60 kr.

Héber A b c és olvasó könyv. A pesti izraelita hitközség számára 8 r. 28 l. Ára 15 k.

Alkotmányos naptár. 1874-re 8 r. Ára 40 kr.

Zur Feier der fünfzigjährigen Lehrerwirksamkeit wünscht den Herren Doctoren und Professoren der Theologie

Karl Rudolf Hagenbach

und

Johann Jakob Staehelin

in aufrichtiger Theilnahme Glück und Segen, Basel den 9. September 1873. die theologische Fakultät. Inhalt: Der sogenannte Brief des Barnabas. I. Übersetzung. II. Bemerkungen. Ein Beitrag zum Verständniss des Briefes, von Dr. Joh. Riggénbach D. und Prof. d. z. Decan. Basel. 1873. Schultze 4 r. 47 l.

Duumviris amplissimis, theologis clarissimis.

C. R. Hagenbachio J. J. Staehelino

decem lustra in docendi munere felicissime et fructuosissime peracta congratulantur Universitatis Basiliensis Collegae Philosophi. V. Idus Septembres. 1873. — Insunt Observationes de Drusiatque Maecenatis epicediis deque Taciteo Dialogo criticae. Scripsit J. Maehly. 4 r. 26. l. —

A legőszintébb örömmel és köszönettel vettük mindkét művet, mind tartalmukért, mind különösen az ünnepélyes alkalomnál fogva a melyre irattak. — A méltán ünnepelt két tisztos férfiuban mi magyar protestánsok nemcsak a theologiai irodalom és tanügy nagy érdemű veteránjait, hanem egyszersmind magyar nemzetünknek s magyar protestáns egyházunknak őszinte jóakaró barátait s Bázélben tanuló ifjainknak kitűnő gyámolítóit és jóltévőit tisztelhetjük. — Ott voltunk lélekben az ünnepélyen mi is s buzgó lélekkel kívántuk és kívánjuk az Isten áldását az ünnepelt aggastyán tudósok közhasznú életének estvéjére. —